

Zbigniew Hundert

(Zamek Królewski w Warszawie)

<https://orcid.org/0000-0002-5088-2465>

Wojskowe zaciągi sejmików ziemskich województwa mazowieckiego w latach 1671–1673

Troops Raised by Provincial Sejmiks of Mazovian Voivodeship in 1671–1673

STRESZCZENIE

W latach 1671–1673 województwo mazowieckie, w odpowiedzi na uchwały sejmo-
we i rozkazy królewskie, wystawiało na potrzeby militarne Rzeczypospolitej oddziały
wojska sejmikowego. W 1671 r. Księstwo Mazowieckie początkowo miało wesprzeć wo-
jsko koronne na Ukrainie pospolitym ruszeniem. Ostatecznie sejmiki dziesięciu ziem pod
zwierzchnictwem sejmiku generalnego wystawiły 600 piechoty, którą w większej części
włączono do regimentów komputowych. W 1672 r. Mazowszanie wsparli króla podczas
konfederacji gołąbskiej pospolitym ruszeniem, oprócz ziem warszawskiej i liwskiej, które
powołały wyprawy wojskowe – pierwsza łanową, druga zaciężną. Podczas zjazdu gołęb-
sko-lubelskiego szlachta mazowiecka z ziem czerskiej, warszawskiej, wiskiej, ciechanow-
skiej i różańskiej deklarowała wystawić wspólną chorągiew pancerną 126 koni na potrzeby
konfederacji gołąbskiej. Ostatecznie chorągiew ta nie została sformowana. W 1673 r. wo-
jewództwo mazowieckie po raz kolejny formowało swoje wojska sejmikowe, tym razem
według liczby dymów (gospodarstw). W ten sposób zaciągnięto regiment pieszy pod Ja-
nem Linkhauzem oraz przynajmniej trzy stukonne chorągwie pancerne, z których dwie na
pewno brały udział w bitwie pod Chocimiem z Turkami 10 listopada 1673 r. Biorąc pod
uwagę możliwości ekonomiczne Mazowszan, ich postawa w latach 1671–1673 i realizo-
wanie zaciągów sejmikowych zasługują na pozytywną ocenę oraz na wyróżnienie.

Słowa kluczowe: wojska powiatowe, wyprawy dymowe, województwo mazowiec-
kie, Michał Korybut Wiśniowiecki, armia koronna, patronat wojskowy Jana Sobieskiego

WPROWADZENIE

Badania prowadzone nad szeroko rozumianymi wojskami samo-
rządów lokalnych przybrały w ostatnim czasie na sile. Niewątpliwie naj-

ważniejszą rolę w zainteresowaniu tym problemem odegrała rozprawa Dariusza Kupisza traktująca o wojskach samorządów lokalnych powołanych przez sejmiki województw z prowincji małopolskiej (województw i ziem Małopolski właściwej oraz Rusi Czerwonej)¹. Praca obejmowała cały okres występowania tych jednostek (1572–1717), jednakże dotyczyła tylko wybranej części terytoriów Korony, jak również odnosiła się do wojsk zaciężnych i samoobrony domowej (czyli quasi-policyjnych) – bez wypraw łanowych i dymowych wystawianych najczęściej jako zastępstwo pospolitego ruszenia. Dzieło D. Kupisza doczekało się kontynuacji, albowiem w całościowym ujęciu opracowano zaciągi powiatowe Korony w 1648 r.² oraz w latach 1671–1673. Szczególnie istotny jest tu problem wojsk samorządowych w dobie panowania Michała Korybuta, kiedy po raz ostatni w XVII w. przedsięwzięto na taką skalę zaciąg żołnierza sejmikowego. Problem ten, w aspekcie wystawiania żołnierzy samorządowych w ramach pospolitego ruszenia, omawiał Leszek Andrzej Wierzbicki³. Stanowił on również ważną część rozważań na temat wykorzystania wojska koronnego w wewnętrznych rozgrywkach politycznych w dobie Michała Korybuta (1669–1673). W ostatnim przypadku podjęto próbę zobrazowania ogólnego wysiłku sejmików koronnych na rzecz wystawienia sił powiatowych w latach 1671–1672⁴. Zaciągi samorządowe tego okresu, z uwzględnieniem wypraw dymowych z 1673 r., były pokrótce omawiane także w pracach poświęconych funkcjonowaniu poszczególnych sejmików, często jednak z poważnymi błędami, co wynikało z niezrozumienia różnic pomiędzy zaciężnymi wojskami sejmikowymi a wyprawami łanowymi i dymowymi⁵.

¹ D. Kupisz, *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*, Lublin 2008; zob. też idem, *Chorągwie powiatowe ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku*, „Rocznik Chełmski” 2006, 10, s. 57–71; idem, *Wojsko powiatowe województwa wołyńskiego w XVII wieku*, „Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки” 2009, 22, s. 182–188. Warto jeszcze wspomnieć, że w ślady D. Kupisza poszedł jego doktorant, Bartosz Staregowski, który przygotowuje dysertację doktorską poświęconą formacjom zbrojnym samorządu województw poznańskiego i kaliskiego w dobie Jana Kazimierza.

² A. Borowiak, *Wojsko powiatowe przed kampanią piławiecką 1648 roku*, w: *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. 2, red. Z. Hundert, Oświęcim 2013, s. 129–160. Osobnego omówienia doczekał się także pułk województw wielkopolskich z lat 1648–1649. Zob. B. Staregowski, *W służbie województw wielkopolskim i Rzeczypospolitej. Okoliczności sformowania i działalności pułku Bogusława Leszczyńskiego w latach 1648–1649*, „Res Historica” 2017, 44, s. 33–61.

³ L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie w Polsce w drugiej połowie XVII wieku. Ostatnie wyprawy z lat 1670–1672*, Lublin 2011.

⁴ Z. Hundert, *Między buławą a tronem. Wojsko koronne w walce stronnictwa malkontentów z ugrupowaniem dworskim w latach 1669–1673*, Oświęcim 2014, s. 246–263.

⁵ Przykładem jest rozprawa Józefa Andrzeja Gierowskiego, gdzie wszystkie zaciągi wojskowe mazowieckie są nazywane wspólnym terminem „żołnierza powiatowego”.

Wspomniane wyżej ustalenia na temat żołnierza sejmikowego z lat 1671–1673 były doprecyzowywane i rozwijane w kolejnych studiach⁶. Obejmowały one też zaciągi dwóch ziem województwa mazowieckiego: całościowo opracowano proces powołania sił samorządowych przez ziemię warszawską oraz częściowo przez ziemię liwską⁷. Nie ulega jednak wątpliwości, że nadal potrzeba studium obejmującego zaciągi z lat 1671–1673 całego województwa mazowieckiego, składającego się z 10 partykularnych ziem. Wynika to z faktu, że całościowy obraz zaciągów województwa mazowieckiego (ale bez wypraw dymowych z 1673 r.), przedstawiony niedawno w pracy traktującej o wojsku koronnym w politycznej rozgrywce między dworem Michała Korybuta a opozycją, w świetle nowych ustaleń wymaga skorygowania oraz rozwinięcia. Również artykuły poświęcone zaciągom ziemi warszawskiej oraz liwskiej, które już w pewnym stopniu skorygowały ten obraz, nie rozwiązują problemu definitywnie. Niniejsze rozważania mają zatem na celu uzupełnienie dotychczasowego stanu wiedzy, przy jednoczesnej refleksji nad zaangażowaniem obywateli województwa mazowieckiego w obronność Rzeczypospolitej podczas panowania Michała Korybuta. Podstawą źródłową będą tu materiały sejmikowe 10 partykularnych ziem oraz generału mazowieckiego, zachowane w formie XIX-wiecznych odpisów w tzw. Tekach Pawińskiego. W materiale tym są niestety luki, czasem dość poważne (całkowity brak albo niekompletność uchwał)⁸.

Idem, *Sejmik generalny Księstwa Mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza*, Wrocław 1948, s. 131–147. Dla omawianego okresu należy wymienić zwłaszcza pracę Jacka Kaniewskiego. Idem, *Sejmiki koronne wobec problemów wewnętrznych za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego (1669–1673)*, Katowice 2014, s. 495–647. Monografią sejmikową, w której najlepiej przedstawiono problem wojsk powiatowych – z tym że w XVIII w. – jest praca autorstwa Michała Zwierzykowskiego. Idem, *Samorząd sejmikowy województwa poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, Poznań 2010, s. 74–83, 400–402. Różnice pomiędzy formami zaciągów sejmikowych syntetycznie wyjaśnił ostatnio Bartosz Staręgowski. Idem, *Oficer wojsk formacji zbrojnych samorządu ziemskiego – na przykładzie Samuela z Pękostawia Regowskiego, podczaszego chełmskiego*, „Rocznik Chełmski” 2017, 21, s. 25–43.

⁶ Z. Hundert, *Powiatowe chorągwie kozackie (pancerne) województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1671–1673*, w: *Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, t. 6, red. A. Smoliński, Toruń 2015, s. 63–106; idem, *Zacieżne wojsko powiatowe sejmiku wiszeńskiego województwa ruskiego w latach 1671–1673 oraz jego rola w działaniach wojskowych i politycznych Jana Sobieskiego*, „Przegląd Historyczny” 2017, 108, 4, s. 641–671.

⁷ Z. Hundert, *Wojska zaciągnięte przez samorząd lokalny ziemi warszawskiej w latach 1671–1673/Armed Forces Raised by the Local Government of the Warsaw Land in the Years 1671–73*, „Almanach Warszawy” 2015, 9, s. 71–106; idem, *Szlachta ziemi liwskiej wobec wojska koronnego w latach 1667–1673 w świetle akt sejmikowych*, „Studia Mazowieckie” 2017, 12 (26), 2, s. 13–31.

⁸ Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie [dalej: BPAU/PAN Kraków], rkps 8318 (z. ciechanowska), 8319 (z. czerska), 8322 (z. liw-

Przyczyny aukcji wojska poprzez samorządy lokalne w dobie panowania Michała Korybuta są już wystarczająco poznane. Na potrzeby niniejszych rozważań należy jednak przypomnieć kilka kluczowych aspektów. Od 1 sierpnia 1667 r. komputowe (zaciężne) wojsko koronne pozostawało na stopie zredukowanego etatu pokojowego. Gdy w 1670 r. sytuacja na Ukrainie się zaostrzyła, co miało związek z oddaniem się pod protekcję Porty Osmańskiej przez prawobrzeżnego hetmana kozackiego Piotra Doroszenkę⁹, wystąpiła potrzeba rozbudowy sił zbrojnych. W związku z tym, że wojsko koronne pozostawało pod przemożnym wpływem opozycji antykrólewskiej z marszałkiem wielkim i hetmanem wielkim koronnym Janem Sobieskim na czele, stronnicy Michała Korybuta chcieli sformować nowe zaciągi tak, aby zachować nad nimi jak największą kontrolę. Przeprowadzenie aukcji przez samorządy lokalne, a nie w sposób centralny – przez rozbudowę komputu koronnego, wydawało się idealne. Nominacja kadry dowódczej, czas służby i kwestie organizacyjne miały zależeć od sejmików, które w związku z silnym poparciem średniej szlachty dla króla często przyjmowały postawę regalistyczną¹⁰. Decyzje o przeprowadzeniu aukcji wojska przy udziale samorządów lokalnych zapadły na sejmie jesiennym warszawskim 1670 r. – pierwszym w czasach Michała Korybuta, który zakończył się uchwaleniem konstytucji¹¹. Dokończenie tego sejmiku, po zerwaniu dwóch poprzednich, rozpatruje się w kategoriach jednego z większych sukcesów dworu Michała Korybuta w dotychczasowej walce z opozycją. Do głównych zwolenników aukcji wojska w ramach samorządów należeli posłowie z górnego sejmiku prowincji wielkopolskiej (do której zaliczało się też województwo mazowieckie), czyli samorządu lokalnego województw poznańskiego i kaliskiego. Ostateczne decyzje w kwestii nowych zaciągów, które owocowały spisaniem odpowiedniej konstytucji, zapadły kilka dni przed zakończeniem obrad – w dniach 24–25 października (sejm zakończył się 31 października)¹².

ska), 8331 (z. łomżyńska), 8334 (generał mazowiecki), 8335 (z. nurska), 8337 (z. różańska), 8348 (z. warszawska), 8350 (z. wiska), 8352 (z. wyszogrodzka), 8353 (z. zakroczymska).

⁹ В. Смолий, В. Степанков, *Петро Дорошенко: політичний портрет*, Київ 2011, s. 207 i nn.; P. Kroll, *Stosunki polsko-kozackie w przeddzień najazdu tureckiego (1670–1672)*, w: *Marszałek i hetman koronny Jan Sobieski i jego czasy (1665–1674)*, red. D. Milewski, Warszawa 2014, s. 189–214.

¹⁰ Regalizm samej szlachty mazowieckiej w omawianej dobie podkreślił ostatnio Jerzy Urwanowicz. Idem, *Polityczna aktywność szlachty mazowieckiej w latach 1669–1793*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 2: *Lata 1527–1794*, red. J. Tyszkiewicz, Pułtusk 2015, s. 541–547.

¹¹ Więcej o sejmie jesiennym 1670 r. zob.: K. Przyboś, *Wstęp*, w: *Diariusz sejmu zwyczajnego 1670 roku*, oprac. K. Przyboś, M. Ferenc, Kraków 2005, s. XV–XXI; M. Sokalski, *Miedzy królewskim majestatem a szlachecką wolnością. Postawy polityczne szlachty małopolskiej w czasach Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Kraków 2002, s. 130–139.

¹² Ostatnio na ten temat: Z. Hundert, *Powiatowe chorągwie*, s. 68–70 – tam odniesienia do źródeł i literatury przedmiotu. Zob. też L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie*, s. 155.

Aukcja wojska za pomocą żołnierza sejmikowego miała bazować na dotychczasowym systemie opłacania stałej armii komputowej. W 1667 r. zredukowane wojsko koronne – poza pięcioma chorągwiami husarskimi (700 koni), opłacanymi ze stałego prowentu ordynaryjnego – kwarty starej, zostało oddane na żołd sejmikom. W założeniu system ten miał zwiększyć kontrolę szlachty nad wojskiem, choć w praktyce, dzięki metodom systemowym jak i pozasystemowym, niemal pełną władzę nad armią koronną zyskał Jan Sobieski i jego polityczno-wojskowe otoczenie¹³. W 1670 r. uchwalono, że sejmiki wystawią tyle wojska – ile dotychczas utrzymywały w ramach repartycji, obowiązującej od 1 sierpnia 1667 r. Tylko ziemie województwa ruskiego uzyskały mocą konstytucji sejmowej możliwość wystawienia mniejszego kontyngentu w stosunku do tego, który dotychczas opłacały. W założeniach wojsko koronne miało być niemal podwojone – do stanu 24 000 stawek żołdu. Czas służby przewidziany dla nowych zaciągów od 1 maja 1671 r. wynosił pół roku. Jej ewentualne przedłużenie – w zależności od sytuacji na obszarze działań wojennych, pozostało w gestii sejmików. Ponadto uchwalono, że nowe zaciągi miały pobierać analogiczne stawki żołdu do żołnierzy komputowych, żeby ci nie przechodzili do chorągwi powiatowych¹⁴.

Punktem wyjścia w rozważaniach o powinnościach województwa mazowieckiego, wynikających z konstytucji 1670 r. w sprawie aukcji wojska, będzie przedstawienie, ilu żołnierzy utrzymywały sejmiki mazowieckie od 1667 r. W świetle nieznanego dotąd dokumentu, ilustrującego dokładny podział etatów na ziemie województwa mazowieckiego przez komisję lwowską w 1667 r., możliwe będzie wprowadzenie do obiegu naukowego nowych informacji¹⁵. Dotychczas repartycja mazowiecka w tym okresie stwarzała wiele problemów. Bezpośrednia dokumentacja, powstała na komisji lwowskiej w 1667 r., jest od dłuższego czasu niedostępna dla badaczy¹⁶, dlatego w celu odtworzenia przydziału poszczególnych jednostek do sejmikowej listy płac

¹³ Szeroko na ten temat: Z. Hundert, *Miedzy buławą a tronem*, s. 109–193.

¹⁴ Ostatnio na ten temat: idem, *Wojska zaciągnięte*, s. 73–74; idem, *Zaciężne wojsko*, s. 645–646 – tam odniesienia do źródeł i literatury przedmiotu.

¹⁵ „Dyspartyment osób no. 700 *vigore* konstytucji sejmowej an. 1667 & ordinationis trybunału lwowskiego do wdztwa mazowieckiego na odebranie zasłużonych ćwierci *ex generali divisione* wojska na wdztwa i ziemie rozebranego należących, których zapłata z podymnego na tymże sejmie *ad proportionem simple* podymnych *anni* 1661 postanowionego (jako niektórych ziem i województwa *calculo*, które się dotychczas nie rachowali) dochodzić ma [...]” [dalej: Dyspartyment], Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Archiwum Publiczne Potockich [dalej: APP], sygn. 47, t. 1, s. 39.

¹⁶ AGAD, Akta Skarbowo-Wojskowe [dalej: ASW], dz. 86, sygn. 123 – dokumentacja, na której ongiś pracował Jan Wimmer. Idem, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa 1965, s. 151–152. Zasób nie jest obecnie udostępniany ze względu na zły stan zachowania.

trzeba było wykorzystać źródła pośrednie. Jak już wcześniej wykazano, odnalezione wykazy repartycji zawierały istotne różnice tylko w odniesieniu do województwa mazowieckiego. Potrzeba było zatem analizy uchwał sejmikowych z lat 1667–1673, na podstawie czego ustalono, które jednostki były faktycznie przypisane do repartycji mazowieckiej – i w ten sposób wskazano najbardziej wiarygodny dokument z podziałem wojska na ziemie i województwa z 1667 r.¹⁷ Zaznaczano jednak, że i w nim są pewne braki, ponieważ wykreślono z niego 50 porcji z regimentu pieszego Ottona Fryderyka Felkersamba, który w całości powinien liczyć 250 etatów. W związku z tym przyjęto, że województwo mazowieckie miało na utrzymaniu 650 porcji z regimentów piechoty, a całe wojsko komputowe, bez pozostawionej na służbie pozaetatowej piechoty (3100 porcji) liczyło 12 800 – z czego w repartycji – 12 100 koni i porcji¹⁸. Dzięki nowemu odkryciu archiwalnemu wiemy, że 50 porcji z regimentu Felkersamba zostało na żołdzie Mazowszan, co tym samym zmienia dotychczasowe ustalenia: w repartycji województwa mazowieckiego znalazło się 700 porcji pieszych¹⁹, a całe wojsko komputowe liczyło 12 850 koni i porcji (w repartycji 12 150 koni i porcji). System repartycji obowiązywał do 30 kwietnia 1673 r. W tym czasie województwo mazowieckie miało na utrzymaniu następujące jednostki:

- 1) regiment pieszy Ernesta Denhoffa, obersztera, a od 1670 r. generała majora JKM, 300 porcji;
- 2) regiment pieszy Franciszka Andruault de Buy, generała majora JKM, od 1668 r. Michała Żebrowskiego, obersztera, a od 1673 r. generała majora JKM, 250 porcji;
- 3) 100 porcji z regimentu pieszego starosty starogardzkiego i obersztera Władysława Denhoffa, a po jego śmierci w 1672 r. Władysława Denhoffa, podkomorzego pomorskiego²⁰ (pozostałe 150 porcji opłacało województwo płockie);
- 4) 50 porcji z regimentu pieszego Ottona Fryderyka Felkersamba, obersztera JKM, a po nim od ok. 1670/1671 r. Jana Zygmunta Loebela, ober-

¹⁷ AGAD, Zbiór Branickich z Suchej, sygn. 42/56, k. 389–390v. Szczegóły zastosowanej metody badawczej: Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 48–49.

¹⁸ Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 68–69, o piechocie zostawionej na asekuracji s.: 49, 74, 183, 308–309.

¹⁹ Dyspartymient, s. 39; por. Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 61–62 – na tej podstawie sporządzono zamieszczony tu wykaz repartycji województwa mazowieckiego w latach 1667–1673.

²⁰ O zmianie obersztera ze starosty starogardzkiego W. Denhoffa na W. Denhoffa, podkomorzego pomorskiego zob.: Z. Hundert, *Władysławów Denhoffów dwóch*, „Przegląd Historyczny” 2016, 107, 2, s. 303–310.

²¹ Jeszcze do połowy 1670 r. był to regiment O.F. Felkersamba. Zob. rejestr popisowy kompanii dragońskiej kapitana Dawida Bülowa z regimentu pieszego O.F. Felkersamba,

sztera JKM i komendanta białocerkiewskiego (pozostałe 200 porcji na województwa poznańskie i kaliskie).

Niedawno odnaleziony dokument przedstawiający repartycję województwa mazowieckiego z 1667 r. ma – jak wspomniano – tę zaletę, że jako jedyny zawiera dane na temat przydziału etatów do wszystkich 10 partykularnych ziem. Ten przydział prezentuje się następująco²²:

- 1) ziemia czerska: porcji 192 (z regimentu generała de Buy, potem M. Żebrowskiego);
- 2) ziemia warszawska: porcji 150 (z regimentu E. Denhoffa);
- 3) ziemia wiska: porcji 18 (z regimentu W. Denhoffa);
- 4) ziemia wyszogrodzka: porcji 25 (z regimentu E. Denhoffa);
- 5) ziemia zakroczymska: porcji 10 (z regimentu E. Denhoffa);
- 6) ziemia ciechanowska: porcji 108 (z regimentu E. Denhoffa);
- 7) ziemia łomżyńska: porcji 62 (z regimentu W. Denhoffa);
- 8) ziemia różańska: porcji 39 (z regimentu generała de Buy, potem M. Żebrowskiego);
- 9) ziemia liwska: porcji 31 (7 porcji z regimentu E. Denhoffa, 19 porcji z regimentu generała de Buy, 5 porcji z regimentu Felkersamba);
- 10) ziemia nurska: porcji 65 (45 porcji z regimentu O.F. Felkersamba, 20 porcji z regimentu W. Denhoffa).

Podział etatów został wykonany na podstawie lustracji z 1661 r. Wynika z niego, że nie był on równomierny, ponieważ ziemia czerska opłacała 192 etaty, podczas gdy zakroczymska już tylko 10. Główny ciężar finansowy w ramach województwa mazowieckiego wzięły na siebie ziemie czerska, warszawska i ciechanowska opłacające razem 450 etatów. Ich partycypacja w kosztach województwa wynosiła zatem 64%. Generalnie rzecz ujmując, województwo mazowieckie nie było szczególnie obciążone na tle takich województw, jak ruskie, krakowskie, sandomierskie i poznańskie z kaliskim²³. Na żołdzie Mazowszan znalazły się tylko regimenty piesze, bez kosztownych formacji kawaleryjskich, przede wszystkim husarii. Po przywróceniu systemu repartycji w 1679 r. – i po ponownej redukcji wojska (do stanu 12 250 koni i porcji) w związku z zakończeniem wojny z Portą 1672–1676, Mazowszanie zostali bardziej obciążeni, mieli bowiem

w repartycji sejmiku średzkiego za okres 1 II – 31 VII 1670, Центральний Державний Історичний Архів України, м. Львів, ф. 17 (grodzkie, trembowelskie), op. 1, ks. 142, s. 520–522.

²² Wykaz zgodnie z: Dyspartyment, s. 39.

²³ Województwo krakowskie z księstwem zatorsko-oświęcimskim opłacało 2040 koni i porcji, ziemia lwowska, przemyska i sanocka województwa ruskiego 1860 koni, województwa poznańskie i kaliskie 1810 koni i porcji, a województwo sandomierskie 1710 koni i porcji. Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 69; por. D. Kupisz, *Wojska powiatowe*, s. 286.

finansować 980½ koni i porcji – w tym 80 koni husarii²⁴. A było to związane ze zniszczeniami południowych obszarów państwa w ostatniej wojnie z Portą, skutkującymi koniecznością zwiększenia udziału w kosztach utrzymania wojska przez sejmiki z północnej Korony. Mimo wszystko w 1667 r. Mazowszanie, relatywnie niezamożni, opłacali więcej żołnierzy wojska koronnego niż sąsiednie województwa: płockie, rawskie, podlaskie, lubelskie czy trzy województwa Prus Królewskich (malborskie, pomorskie, chełmińskie)²⁵. To pokazuje, że nie można marginalizować ich roli w systemie repartycji, jak również w ogólnym systemie utrzymania wojska – na Mazowszan bowiem spadał często przykry dla nich obowiązek zakwaterowania i aprowizacji oddziałów gwardii królewskiej²⁶.

ZACIĄG WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO W 1671 R.

W świetle konstytucji sejmu 1670 r. „Przyczynienie sił Rzeczypospolitej” województwo mazowieckie powinno wystawić 700 piechoty. W tym celu każda ziemia miała za zadanie podjąć się sformowania tylu żołnierzy pieszych, ilu opłacała w repartycji. W związku z tym główny ciężar winny wziąć na siebie ziemie czerska, warszawska i ciechanowska, a w dalszej kolejności nurska i łomżyńska, które miały na swym żołdzie największą liczbę żołnierzy. 9 lutego 1671 r. Michał Korybut zwołał na 5 marca sejmiki, aby obywatele Korony „aukcją wojska według postanowienia sejmowego *ad proportionem* tyle drugiego, jako teraz wdztwa, powiaty i ziemie wystawiają uchwalili i wyprawili”²⁷. W zdecydowanej większości sejmiki

²⁴ „Podział wojska JKM i Rzptej obojga zaciagu na wdztwa i ziemie na trybunale skarbowym lwowskim *an.* 1679 uczyniony”, AGAD, APP, sygn. 47, t. 1, s. 38; Z. Hundert, *Wykaz repartycji jednostek wojska koronnego, zgodnie z podziałem komisji lwowskiej w 1679 roku*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2016, 17 (58), 2–3 (256–257), s. 17–34.

²⁵ Województwo płockie opłacało 150 porcji, rawskie 200 porcji, podlaskie 300 porcji, lubelskie 400 koni dragonii, a województwa Prus Królewskich 600 dragonii i piechoty; Z. Hundert, *Miedzy buławą a tronem*, s. 69.

²⁶ M. Nagielski, *Opinia szlachecka o gwardii królewskiej w latach 1632–1668*, „Kwartalnik Historyczny” 1985, 92, 3, s. 565–566; Z. Hundert, *Wojska zaciągnięte*, s. 86. Warto wspomnieć jeszcze o kwestiach kryminalnych. Na generale mazowieckim w lipcu 1671 r. szlachta skarżyła się na „JKM rajtarską i drabańską gwardią różnemi ekscesami, mordami i najazdami domy szlacheckie uciążającą”. Laudum generału mazowieckiego, Warszawa, 17 VII 1671, BPAU/PAN Kraków, rkps 8334, k. 184v; J. Kaniewski, *op. cit.*, s. 611.

²⁷ „Uniwersał na sejmiki względem aukcyjnej wojska podług świeżo ferowanej konstytucyj”, Warszawa, 9 II 1671, AGAD, Metryka Koronna, *Libri Legationum* [dalej: LL], sygn. 25, k. 112–112v; L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie*, s. 155. Zob. też uniwersał Michała Korybuta do ziemi różańskiej, Warszawa, 9 II 1671, AGAD, Księgi Grodzkie Różańskie – Relacje, Oblaty [dalej: KGR, RO], ks. 9, k. 620v–621.

koronne wymówiły się jednak od wystawienia żołnierza powiatowego, preferując wzmocnienie wojska komputowego pospolitym ruszeniem – albo metodą *viritim* (poprzez osobisty udział), albo za pomocą wypraw łanowych²⁸. Na początku 1671 r. samorządy lokalne obciążone zostały zbieraniem podatków na rzecz regulacji starych długów wojskowych, przede wszystkich tych za okres 1663–1667 (na zebranych w lutym trybunale skarbowym w Radomiu), ponadto dochodziła konieczność regulacji bieżących należności w ramach repartycji. Kolejny podatek – na potrzeby zaciągu żołnierza powiatowego, mógł po prostu stanowić zbyt poważne wyzwanie, dlatego szlachta wołała odwołać się do pospolitego ruszenia²⁹. Z mazowieckich sejmików z 5 marca (i tych limitowanych) dysponujemy informacjami tylko o trzech z nich. Szlachta ziemi wiskiej uznała, że nie mogła „konsultację odprawić”, ponieważ zbyt wielu jej przedstawicieli odjechało na trybunał skarbowy do Radomia. Kolejny sejmik limitowano na 21 kwietnia (jego uchwały są nieznane). Szlachta łomżyńska, która limitowała swój zjazd na 16 marca, również nie zajęła stanowiska w sprawie aukcji wojska, zastaniając się koniecznością konsultacji z innymi ziemiami województwa, dlatego prosiła króla o zwołanie sejmiku generalnego. Na zjeździe ziemi warszawskiej z 5 marca, również limitowanym, główną sprawą była regulacja należności piechocie generała E. Denhoffa³⁰. Brak jednoznacznie sprecyzowanego stanowiska, wręcz celowe unikanie tematu, wynikał zapewne z chęci poznania, jak ustosunkują się do konstytucji o przyczynieniu sił zbrojnych inne sejmiki, zwłaszcza górne.

W maju zostały wydane trzecie wici, a sejmiki mobilizacyjne, które miały podjąć odpowiednie przygotowania do wyprawy pospolitego ruszenia, zwołano na 12 czerwca³¹. Szlachta województwa mazowieckiego jeszcze podczas sejmu zwyczajnego 1670 r. dopilnowała, aby pospolite ruszenie mogła odbywać, jak obywatele województwa podlaskiego, „którzy

²⁸ D. Kupisz, *Wojska powiatowe*, s. 282–283; L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie*, s. 155–156; Z. Hundert, *Zaciężne wojsko*, s. 646.

²⁹ Z. Hundert, *Powiatowe chorągwie*, s. 71–72; idem, *Wojska zaciągnięte*, s. 76; idem, *Zaciężne wojsko*, s. 646.

³⁰ Lauda sejmikowe ziem wiskiej, łomżyńskiej i warszawskiej: Wizna, 5 III 1671, BPAU/PAN Kraków, rkps 8350, k. 383–383v; Łomża, 16 III 1671, *ibidem*, rkps 8331, k. 288–288v; Warszawa, 5 III 1671, *ibidem*, rkps 8348, k. 176; por. L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie*, s. 155; J. Kaniewski, *op. cit.*, s. 586, 591, 601–602. O sejmiku ziemi warszawskiej z 5 III 1671 „względem obmyślenia nowych zaciągów” wiemy, że była na nim niska frekwencja (ok. 30 przedstawicieli szlachty!), dlatego nie poruszano kluczowej kwestii. Z racji wystosowania na ten zjazd listu przez E. Denhoffa w kwestii długu (25 000 zł), to regiment pieszy generała stał się głównym przedmiotem dyskusji. Zob. Z Warszawy 8 III 1671, Archiwum Narodowe w Krakowie [dalej: ANK], Archiwum Rodziny Pinoccich [dalej: ARP], sygn. 16, s. 17–18.

³¹ L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie*, s. 160–161.

z dziesięciu łanów wyprawować zwykli kozaka, a ze 20 usarza, sami nie chodząc na takową wyprawę” – co zawarowano w konstytucji sejmowej³². Sposób odbywania pospolitego ruszenia za pomocą wypraw łanowych miał być motywowany tym, że w województwie mazowieckim zamieszkiwała duża grupa zubożałej szlachty, niezdolnej do stawienia się na pospolitym ruszeniu *viritim* – co np. w 1668 r. podkreślali Liwianie³³. W ten sposób, w odpowiedzi na trzecie wici, szlachta województwa mazowieckiego winna była zająć się kwestią wystawienia tzw. żołnierza łanowego, czyli dostarczenia rekrutów z określonej miary ziemi – w ich przypadku – jednego konnego kozaka z 10 włók, przeliczonych na łany. Sposobom odbycia pospolitego ruszenia poświęcone zostały obrady sejmików mobilizacyjnych, z tym że – jak zaznaczył Leszek A. Wierzbicki – „Mazurom” nie udało się wypracować w tej materii jednolitego stanowiska. Z siedmiu badanych uchwał sejmikowych (nieznane są uchwały z 12 czerwca ziem liwskiej, wiskiej i wyszogrodzkiej) wynika, że większość decyzji była niekonkretna³⁴. Wyprawę łanową „*in vim* pospolitego ruszenia” postanowiły ziemie czerska³⁵, łomżyńska³⁶ i warszawska, aczkolwiek tylko ta ostatnia przedsięwzięła konkretne kroki, by wywiązać się ze swoich uchwał³⁷. Szlachta ciechanowska opowiadała się za aukcją wojska³⁸, zaś nurska za osobistym udziałem w pospolitym ruszeniu wraz z pieszymi hajdukami,

³² *Diariusz sejmu zwyczajnego 1670 roku*, s. 75–76; por. Konstytucje 1670 r., w: *Volumina Legum* [dalej: VL], t. 5, oprac. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 28–29; L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie*, s. 147.

³³ Laudum liwskie na popisie pospolitego ruszenia, Grodzisko, 30 IV 1668, BPAU/PAN Kraków, rkps 8322, k. 114–114v; Z. Hundert, *Szlachta ziemi liwskiej*, s. 19. Zob. też J.A. Gierowski, *op. cit.*, s. 133–134.

³⁴ Omówienie sejmików mobilizacyjnych województwa mazowieckiego: L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie*, s. 171–174; por. J. Kaniewski, *op. cit.*, s. 587, 600, 602, 606–607, 610.

³⁵ Szlachta czerska powołała na swojego rotmistrza miejscowego podkomorzego Teofila Grzybowskiego, ale wszelkie szczegóły, jak faktycznie wesprzeć wojsko koronne na Ukrainie, miała ustalić na popisie pod Czerskiem 30 czerwca. Laudum czerskie, Czersk, 12 VI 1671, BPAU/PAN Kraków, rkps 8319, k. 383–383v.

³⁶ Laudum łomżyńskie, Łomża, 12 VI 1671 i kolejne lauda sejmików z limity 22 VI, 6 i 20 VII 1671, *ibidem*, rkps 8331, k. 289–294v.

³⁷ Rozpoczęto formowanie łanowej chorągwi kozackiej. Rotmistrzem został kasztelan warszawski Jan Zygmunt Oborski, a porucznikiem Stanisław Rogowski. Wyznaczono żołd dla kadry dowódczej oraz towarzystwa, ustalono czas i miejsce popisu, a także termin wejścia do obozu. Przewidywany okres służby warszawskiej chorągwi kozackiej miał wynosić jeden kwartał z możliwością przedłużenia na kolejny. Więcej zob. Z. Hundert, *Wojska zaciągnięte*, s. 76–79, na podstawie laudum ziemi warszawskiej, Warszawa, 12 VI 1671, BPAU/PAN Kraków, rkps 8348, k. 185v–188.

³⁸ Fragment laudum ziemi ciechanowskiej, [Ciechanów, 12 (?) VI 1671], BPAU/PAN Kraków, rkps 8318, k. 19. Aukcja wojska miała być „*in vim* pospolitego ruszenia” – i z taką deklaracją szlachta ciechanowska delegowała swoich posłów do króla Michała.

wystawionymi z 10 łanów w dobrach królewskich i duchownych³⁹. Żadnego stanowiska nie wypracowały szlachta zakroczymska i różańska⁴⁰, podobnie zresztą jak szlachta wiska – co wynika z jej uchwał podjętych podczas popisu z 6 lipca pod Wizną⁴¹. W związku z powyższym pojawił się nacisk partykularnych sejmików, aby król zwołał zjazd generalny, na którym obywatele całego województwa mogliby podjąć wspólną decyzję, w jaki sposób wspomóc wojsko koronne w działaniach wojennych.

W okolicznościach limitujących się bezowocnie sejmików, co odkładało w czasie podjęcie decyzji w sprawie tak potrzebnego dla wojsk komputowych wsparcia, król zwołał wreszcie generał mazowiecki na 17 lipca⁴². Obradom przewodniczył starosta liwski Marcin Oborski, prawdopodobnie jeden z najzdolniejszych – a na pewno najbardziej aktywnych mazowieckich parlamentarzystów tego okresu, ponadto urodzony regalista – współpracownik Jana II Kazimierza, Michała Korybuta, a kilka lat później także Jana III⁴³. Generał mazowiecki zdecydował się ostatecznie zrealizować konstytucję ostatniego sejmiku, tzn. ziemie województwa mazowieckiego miały wystawić tylu żołnierzy pieszych, ile utrzymywały w repartycji. Generalnie miał być to zaciąg wojskowy, aczkolwiek zostawiono wybór ziemi czerskiej – do czasu odbycia przez nią sejmiku – czy „miałyby takową ludzi swoich autoryzować ekspedycją, czy to *in vim* pospolitego ruszenia czyli *in vim auctionis*”? Ponadto ziemia czerska, z racji że opłacała największą liczbę wojska, mogła wystawić o 42 porcje mniej w stosunku do repartycji, czyli 150 ludzi. Podobne zwolnienie – ze 150 do 100 „żołda-

³⁹ Laudum nurskie, Nur, 12 VI 1671, *ibidem*, rpks 8335, k. 68–70. Piechota miała służyć za wsparcie konnej wyprawy pospolitaków.

⁴⁰ Laudum zakroczymskie z limity, Zakroczym, 30 VI 1671, *ibidem*, rkps 8353, k. 125–126; lauda różańskie z limity, Różan, 22 VI i 4 VII 1671, *ibidem*, rkps 8337, k. 151–154v.

⁴¹ Z tych uchwał wynika, że szlachta wiska poparła projekt udania się na pospolite ruszenie osobiście, ale gdy dowiedziała się, że król i inne sejmiki myślą o aukcji wojska, wyraziła gotowość do zmiany stanowiska. Laudum wiskie, Wizna, 6 VII 1671, *ibidem*, rkps 8350, k. 384–385v.

⁴² Uniwersał Michała Korybuta do ziemi różańskiej z informacją o zwołaniu generału, „aby ziemie województwa mazowieckiego tym snadniej i prędzej około wyprawy na terazniejszą Rzptęj potrzebę mogły się skombinować”, Warszawa, 9 VII 1671, AGAD, KGR, RO, ks. 9, k. 685–685v.

⁴³ O M. Oborskim zob.: A. Keckowa, Oborski Marcin, w: *Polski Słownik Biograficzny* [dalej: PSB], t. 23, 1978, s. 445–446; J. Matyasik, *Obóz polityczny króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Warszawa 2011, s. 61, 95; M.A. Pieńkowski, *Sejmiki mazowieckie wobec urzędów oraz działalności polityczno-wojskowej hetmana i marszałka koronnego Jana Sobieskiego w latach 1665–1674*, w: *Marszałek i hetman koronny Jan Sobieski*, s. 130–131; L.A. Wierzbicki, *Marszałkowie i parlamentarzyści. Studia z dziejów sejmiku polskiego w XVII wieku*, Warszawa 2014, s. 63; M. Wagner, *Sejmik ziemi liwskiej w dobie Jana III Sobieskiego (1674–1696). Zarys problematyki*, w: *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013, s. 260–261; Z. Hundert, *Szlachta ziemi liwskiej*, s. 14–15.

tów” uzyskała ziemia warszawska, aczkolwiek wyrażono przypuszczenie, że na swoim sejmiku partykularnym Warszawianie zgodzą się może na pełny zaciąg⁴⁴. W świetle tej uchwały województwo mazowieckie winno wystawić 600 piechoty (a w zasadzie 608). Każda ziemia we własnym zakresie miała wybrać komisarzy szlacheckich – dla nadzorowania zaciągu, ponadto szlacheckich oficerów „dla tym porządniejszego ludzi tych umoderowania”. Czas służby miał wynosić jedną ćwierć, chyba że sytuacja wymagałaby przedłużenia. W związku z wykorzystywaniem wojska koronnego przez opozycję do walki politycznej z ugrupowaniem królewskim ważną uwagą w uchwale generału było to, że po zakończeniu służby sejmikowej żołnierze „zwinąć się będą powinni do żadnych buntów i konfederacji nie postępując, czego ichmość pp. oficerowie *serio* przestrzegać będą pod surową Rzptej animadwersją”. Na koniec wyznaczono daty sejmików partykularnych, które miały zająć się wdrożeniem zaciągu w życie⁴⁵. Jak zatem widzimy, podjęto ostatecznie decyzje, które w świetle konstytucji sejmu 1670 r. należało zrealizować w marcu – i co mogłoby przecież przyspieszyć zaciąg tak potrzebnego wsparcia dla wojsk komputowych. W ówczesnym terminie nie trzeba było jednak oglądać się na trybunał radomski dla zapłaty wojska, który zakończył swoją działalność pod koniec kwietnia – mimo że nadal trwało realizowanie wydanych na nim asygnacji do ziem i województw⁴⁶.

Sejmiki partykularne zebrały się w terminach wskazanych na generale mazowieckim. Ziemie czerska, liwska, ciechanowska oraz wiska potrzebowały jednak kolejnych zjazdów w sierpniu (wiska we wrześniu), żeby podjąć ostateczne decyzje w sprawie zaciągu. Dla sejmików obradujących latem 1671 r. o wystawieniu żołnierza powiatowego dysponujemy niemal kompletnym materiałem źródłowym, dzięki czemu możliwe będzie przedstawienie zaciągów poszczególnych ziem w 1671 r.⁴⁷ Nie znamy

⁴⁴ Zwolnienie Warszawian mogło wynikać z tego, że po 12 czerwca podjęli wysiłki na rzecz wystawienia chorągwi łanowej. W świetle postanowień generału musieli ten zaciąg rozpuścić, ale równocześnie musieli dać zadość zobowiązaniom finansowym względem niego. Zob. Z. Hundert, *Wojska zaciągnięte*, s. 78.

⁴⁵ Laudum generału mazowieckiego, Warszawa, 17 VII 1671, BPAU/PAN Kraków, rkps 8334, k. 183v–185 – stamtąd cytaty; por. L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie*, s. 179–180, 182; J. Kaniewski, *op. cit.*, s. 610–611. Wyznaczone terminy sejmików partykularnych: 20 lipca – ziemia nurska; 21 lipca – ziemia różańska i zakroczymska; 23 lipca – ziemia czerska i ciechanowska; 24 lipca – ziemie wiska i łomżyńska; 27 lipca – ziemie wyszogrodzka i warszawska; 29 lipca – ziemia liwska.

⁴⁶ O trybunale radomskim 1671 r. zob.: Z. Hundert, *Miedzy buławą a tronem*, s. 305–310.

⁴⁷ Lauda czerskie, Czersk, 23 VII i 8 VIII 1671, BPAU/PAN Kraków, rkps 8319, k. 387–388v, 389–392v; laudum warszawskie, Warszawa, 27 VII 1671, *ibidem*, rkps 8348, k. 189–190; lauda wiskie, Wizna, 24 VII i 7 IX 1671, *ibidem*, rkps 8350, bez paginacji; laudum zakroczymskie (niepełne), Zakroczym, 30 VII 1671, *ibidem*, rkps 8353, k. 127–128; lauda ciecha-

z tego okresu tylko uchwał ziemi wyszogrodzkiej, co w pewnym stopniu rekompensują informacje zawarte w jej laudum z 15 grudnia⁴⁸. Na podstawie informacji z akt sejmikowych wykonano zestawienie (tab. 1), przedstawiające listę dowódców oraz komisarzy nadzorujących zaciąg, czas służby, liczbę żołnierzy, podatki, z których miała pochodzić zapłata, wysokość żołdu oraz uwagi dotyczące specyfiki oddziałów z poszczególnych ziem.

Ziemie województwa mazowieckiego podjęły, jak widać, wiążące uchwały, zgodnie z wytycznymi generału mazowieckiego z 17 lipca. W większości przypadków służbę ustaliły na czas jednej ćwierci – z możliwością przedłużenia. Tylko ziemie różańska i nurska od razu powołały swoich żołnierzy na okres półrocznej służby (dwóch kwartałów). Część ziem przyznała swoim żołnierzom żołd „kwarciany” (obowiązujący w wojsku komputowym), czyli 36 zł za ćwierć, a pozostała część ustaliła wyższą stawkę za pierwszy kwartał, tj. 60 zł. Szczególnie „hojna” była ziemia różańska, która przeznaczyła dla swoich żołdatów za 2 kwartały służby 120 zł (czyli po 60 zł za ćwierć). Niemal wszystkie ziemie wystawiły piechotę w trybie niemieckim (cudzoziemskim), poza łomżyńską, która powołała dragonów. Ci zaś mieli utworzyć wspólny oddział z zaciągiem ziemi różańskiej. W przypadku sejmików, które miały powołać większą liczbę żołnierzy, mianowano osobnych dowódców z myślą o utrzymaniu odrębności organizacyjno-taktycznej (jako osobne oddziały). Ziemia liwska oddała swoich ludzi bezpośrednio generałowi E. Denhoffowi. Za jej przykładem poszły zapewne ziemie wyszogrodzka i zakroczymska, które w repartycji łącznie utrzymywały 35 ludzi z regimentu wspomnianego generała. W tym przypadku najbardziej rozsądnym rozwiązaniem było przekazanie nowych zaciągów właśnie E. Denhoffowi do jego komputowego pułku. Ziemia czerska postanowiła oddać swoich ludzi pozostającemu na służbie w wojsku koronnym (jako pułkownik/oberszter regimentu dragońskiego) Janowi Linkhauzowi. Uznała go za jedyne go godnego tej funkcji, albowiem był on posesjonatem na obszarze ziemi czerskiej⁴⁹.

nowske (oba niepełne), Ciechanów, 23 VII i 17 VIII 1671, *ibidem*, rkps 8318, k. 23–24v, 25–27; laudum łomżyńskie, Łomża, 27 VII 1671, *ibidem*, rkps 8331, k. 295–298v; laudum różańskie, Różań, 21 VII 1671, *ibidem*, rkps 8337, k. 157–160; laudum liwskie z limity, Liw, 13 VIII 1671, *ibidem*, rkps 8322, k. 144–145v; laudum nurskie, obóz pod Brokiem, 20 VII 1671, *ibidem*, rkps 8335, k. 71–74v. Omówienie zaciągów warszawskich i liwskich zob.: Z. Hundert, *Wojska zaciągnięte*, s. 78–81; idem, *Szlachta ziemi liwskiej*, s. 22–24. Zob. też: J.A. Gierowski, *op. cit.*, s. 142–143; J. Kaniewski, *op. cit.*, s. 587, 591–592, 600–602, 607, 609–610.

⁴⁸ Zob. Laudum wyszogrodzkie, Wyszogród, 15 XII 1671, BPAU/PAN Kraków, rkps 8352, k. 36–37.

⁴⁹ Laudum czerskie, Czersk, 8 VIII 1671, BPAU/PAN Kraków, rkps 8319, k. 389v–390v. Jan Linkhauz, po umowie z Sobieskim, odstąpił w 1671 r. swój regiment dragoński het-

Tab. 1. Zaciąg żołnierzy powiatowych przez województwo mazowieckie w 1671 r.*

Ziemia	Dowódca	Komisarz	Liczba ludzi	Czas służby	Środki na utrzymanie	Wysokość żołdu	Uwagi
Czerska	Jan Linkhauz, pułkownik JKM	Samuel Rudziński, kasztelan czerski, Teofil Grzybowski, podkomorzy czerski	150	1 ćwierć	9 podymnych z abjurat	36 zł	Pułkownik miał zebrać ludzi do 17 VIII i odbyć popis pod Czerskiem
Warszawska	Wacław Dobzyc, oberszterlejtant JKM	Jan Dobrogost Krasinowski, referendarz koronny i starosta warszawski	100	1 ćwierć od 1 VIII 1671	3 pobory łanowego	36 zł (12 zł miesięcznie)	Piechota pochodząca z regimentu komisarza Krasinowskiego, służąca uprzednio poza komputem na tzw. asekuracji
Wiska	Kapitan wskazany przez króla i „osiadły” w województwie	Jan Glinka Janczewski, pisarz wiski	18	1 ćwierć	4 pobory z abjurat	60 zł (w tym 30 zł na rymszunek i barwę)	Przewidywano możliwość przedłużenia służby na kolejną ćwierć
Wyszogrodzka	Zapewne Ernest Denhoff, generał major JKM	Od 15 XII 1671 komisarzem był Jan Nowomiejski	[25]	1 ćwierć?	Brak danych	Brak danych	Uchwały sejmiku z 27 VII są nieznane
Zakroczyńska	Zapewne Ernest Denhoff, generał major JKM	Kazimierz Gumowski, podkomorzy zakroczyński	[10]	1 lub 2 ćwierci	6 podymnych	Brak danych	Przekazanie tych ludzi, wraz ze środkami na ich utrzymanie, miało nastąpić po porozumieniu z ziemią wyszogrodzką

* Liczba żołnierzy podana w nawiasach kwadratowych oznacza, że w uchwałach sejmikowych nie była wzmiankowana, a podano ją na podstawie repartycji z 1667 r. Kolejność ziem z kolei ilustruje ogólną hierarchię ważności panującą w województwie, co ma wyraz choćby w dokumencie repartycji (Dyspartyment, s. 39).

Ciechanowska	Mikołaj Kazimierz Podoski, podkomorzy różański	Kazimierz Duczymiński, łowczy ciechanowski	108	1 ćwierć	1,5 podymnych plus 1500 zł za sól od poborcy	60 zł	W razie przedłużenia służby na kolejną ćwierć żołd miał wynosić 36 zł. W uchwale z 17 VIII przyznano na zaciąg dodatkowo 4,5 podymnych
Łomżyńska	Mikołaj Kazimierz Podoski, podkomorzy różański	Zygmunt Zbierchowski, chorąży łomżyński	62	1 ćwierć od 1 IX	1,5 poborów łanowego bez abjurat	60 zł (3720 zł dla całego zaciągu)	Zaciąg miał obejmować dragonów
Różańska	Mikołaj Kazimierz Podoski, podkomorzy różański	Brak	39	2 ćwierci	6 poborów łanowego bez abjurat	120 zł na pół roku (4680 zł na cały zaciąg)	Zaciąg miał być połączony z łomżyńskim, by stworzyć chorągiew „trybem cudzoziemskim” 101 ludzi
Liwska	Ernest Denhoff, generał major JKM	Brak	[31]	1 ćwierć	3 pobory łanowego z abjurat	Brak danych	Środki dla żołnierzy miały być wydane plenipotentowi lub substytutowi gen. E. Denhoffa
Nurska	Jan Zygmunt Loebel, oberszter JKM	Jan Wojciech Parys, starosta nurski	65	2 ćwierci (pół roku)	4 pobory bez abjurat – przeznaczone też na stary zaciąg	36 zł	Pozatatarowi żołnierze, których J.Z. Loebel dostarczył ziemi nurskiej na służbę na mocy kontraktu

Za pewnego „rekordzistę” w procesie formowania mazowieckich wojsk powiatowych w 1671 r. należy uznać Mikołaja Kazimierza Podoskiego, podkomorzego różańskiego⁵⁰, któremu powierzono dowództwo nad trzema zaciągami – ciechanowskim, łomżyńskim i różańskim, łącznie 209 ludzi. Większość sejmików powoływała do nadzorowania zaciągów swoich komisarzy, aczkolwiek niektóre rezygnowały z tego, gdy miały do wystawienia relatywnie niewielką liczbę wojska. Poborcy winni wówczas oddać środki nie komisarzom, a bezpośrednio zwierzchnikom zaciągów, za ich pokwitowaniem, jak w przypadku ziemi liwskiej. Komisarzami mianowano lokalną elitę władzy, w tym ludzi pozostających w związku z armią komputową – referendarza koronnego i starostę warszawskiego Jana Dobrogosta Krasieńskiego, szefa regimentu pieszego, służącego poza repartycją na asekuracji (który miał zostać zwinięty w 1671 r.) oraz chorążego łomżyńskiego Zygmunta Zbierchowskiego, porucznika chorągwi kozackiej ks. Dymitra Wiśniowieckiego, wojewody bełskiego i hetmana polnego koronnego⁵¹.

Warto też wspomnieć, że sejmiki liwski oraz łomżyński, idąc za uchwałą generału, położyły nacisk na aspekt ewentualnego konfederowania się ich żołnierzy po wyjściu służby powiatowej. W przypadku ziemi liwskiej generał E. Denhoff miał w tym względzie złożyć pisemne zapewnienie, że do tego nie dojdzie⁵².

Zaciąg mazowiecki był zrealizowany dość szybko. Już 7 września, jak informuje instrukcja królewska przekazana hetmanom koronnym za pośrednictwem Mikołaja Narzymskiego, chorążego płockiego, województwo mazowieckie miało gotowych 600 piechoty⁵³. Niespełna 3 tygodnie później (26 września) część z tych piechurów, uformowanych w 2 kom-

mańskiemu szwagrowi, Ludwikowi Maligny d'Arquien. Zob. Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 52, 157–158. O J. Linkhauzie zob. też: M. Wagner, *Słownik biograficzny oficerów polskich drugiej połowy XVII wieku*, t. 3, Oświęcim 2017, s. 120–121, hasło: Linkhaus (Linkhaus) Jan.

⁵⁰ Warto dodać, że M.K. Podoski dysponował doświadczeniem wojskowym, w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XVII w. służył bowiem w chorągwiach jazdy koronnej. Zob. M. Wagner, *Podoski Mikołaj Kazimierz*, w: PSB, t. 27, 1982, s. 174–176.

⁵¹ O Zbierchowskim zob.: M. Wagner, *Zapomniany bohater bitwy wiedeńskiej. Zygmunt Zbierchowski (około 1635–1691) – porucznik husarski*, w: *Do szarży marsz, marsz...* Studia z dziejów kawalerii, t. 4, red. A. Smoliński, Toruń 2013, s. 63–86.

⁵² Z. Hundert, *Szlachta ziemi liwskiej*, s. 23.

⁵³ „Instrukcja urodzonemu Mikołajowi Narzymskiemu, chorążemu płockiemu, dworzaninowi pokojowemu JKM do wielmożnych hetmanów od JKM posłanemu dana z kancelarii mniejszej koronnej”, 7 IX 1671, AGAD, LL, sygn. 25, k. 258–258v; Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 254, 258. W innym z dokumentów z tego okresu odnotowano, że król prowadził ze sobą do Lwowa 650 piechoty z województwa mazowieckiego. Zob. „Komput ludzi, którzy idą z królem jmscią i już cale ordynowani pod Gliniany”, ANK, ARP, sygn. 16, s. 139.

panie i dołączonych do regimentu komputowego generała E. Denhoffa, weszło do obozu wojska koronnego na Ukrainie⁵⁴. W ten sposób przynajmniej te zaciągi mazowieckie mogły wziąć udział w kampanii wojennej, która pod koniec września znajdowała się w fazie finalnej, kończąc się ostatecznie 1 listopada zajęciem przez siły koronne obu hetmanów znacznej części Ukrainy Prawobrzeżnej⁵⁵. W 1671 r. żołnierze sejmikowi zawiedli na niespotykaną dotychczas skalę, a brak wsparcia przez wystarczające siły samorządów lokalnych stał się dla J. Sobieskiego jedną z głównych przyczyn zakończenia pomyślnie rozwijającej się kampanii⁵⁶. Na tle zaciągów innych województw i ziem, „Mazurzy” wypadają nadzwyczaj dobrze. Tyle samo piechoty w 1671 r. wystawiło o wiele zamożniejsze i nieporównywalnie bardziej wpływowe województwo krakowskie. Niekonsekwentni Wielkopolanie z województw poznańskiego i kaliskiego najpierw zdecydowali się ruszyć na wojnę za pomocą wyprawy dymowej, jednak potem zrezygnowali z niej na rzecz osobistego stawienia się w pospolitym ruszeniu, by we wrześniu zawrócić do domów i wystawić 600 koni zaciężnej jazdy kozackiej. Udało się ją zorganizować, ale weszła ona do działań bojowych już w 1672 r., podobnie jak pułki sandomierski i województwa ruskiego⁵⁷. Wypada się zatem zastanowić, dlaczego zaciągi mazowieckie okazały się tak produktywne?

Część odpowiedzi będzie zawarta w przypadkach ziemi warszawskiej i nurskiej. W swoich uchwałach odnotowały one, że przyjmują na służbę gotowe oddziały, pozostające poza komputem, ponieważ tylko w ten sposób szybko wywiążą się z zadania wystawienia żołnierzy powiatowych⁵⁸.

⁵⁴ „Tego dnia do obozu przybyły dwie kompanie piechoty regimentu generała majora hrabiego Ernesta Denhoffa z Mazur [tj. z Mazowsza – przyp. Z.H.]”. Zob. U. Werdum, *Dziennik wyprawy polowej 1671*, w: idem, *Dziennik podróży 1670–1672. Dziennik wyprawy polowej 1671*, tłum. z niemieckiego D. Urbonaite, oprac. D. Milewski, Warszawa 2012, s. 230–231.

⁵⁵ O kampanii ukraińskiej 1671 r. zob.: *ibidem*, s. 203–265; M. Jaworski, *Kampania ukraińska Jana Sobieskiego 1671*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1965, 9, 1, s. 69–130; M. Wagner, *Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676*, t. 1, Zabrze 2009, s. 71–84. Z ukraińskiego punktu widzenia zob. np.: Д. Дорошенко, *Польсько-українська війна 1671 року (До історії гетьманування Петра Дорошенка)*, w: *Науковий збірник Українського університету в Празі*, t. 3, Прага 1942, s. 161–202; В. Смолий, В. Степанков, *op. cit.*, s. 297–358.

⁵⁶ D. Kupisz, *Wojska powiatowe*, s. 288; Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 258–260, 310.

⁵⁷ D. Kupisz, *Wojska powiatowe*, s. 285–290; Z. Hundert, *Powiatowe chorągwie*, s. 70–80; idem, *Zaciężne wojsko*, s. 647–659.

⁵⁸ W laudum warszawskim odnotowano to następująco: „A ponieważ w tak ścisłym czasie nowej zaciągać nie możemy piechoty a jmp. Dobszyc, oberszter JKM mając ludzi nad komput gotowych, których już od lat [w] pułku na usłudze Rzeczypospolitej *suo sumptu et stipendio* chowa, tychże ludzi na terażniejszą wyprawę ziemi naszej ochotnie nam ofiaruje”. Laudum warszawskie, Warszawa, 27 VII 1671, BPAU/PAN Kraków, rkps 8348, k. 190; Z. Hundert, *Wojska zaciężne*, s. 78–79.

Było to rozwiązanie szczególnie wygodne dla J. Sobieskiego, który dążył do zatrzymania na służbie wszystkimi możliwymi, ale legalnymi, sposobami piechoty z tzw. asekuracji, przeznaczonej w 1671 r. do rozwiązania. Przyjęcie na żołd ziemi warszawskiej kompanii W. Dobszyca z regimentów spoza repartycji było zaś właśnie jedną z takich metod. Za tym rozwiązaniem stał zapewne sam J.D. Krasinśki, nominalny zwierzchnik jednego z 6 regimentów z asekuracji i osoba wpływowa w ziemi warszawskiej, co dowodzi już samo uzyskanie przez niego funkcji komisarskiej. Kompania W. Dobszyca, jako nieformalna piechota J.D. Krasinśkiego, brała potem udział w działaniach wojennych przeciw Turcji, m.in. bezskutecznie broniła Kamieńca Podolskiego w sierpniu 1672 r. W grudniu tego samego roku, wspomniana jako „ludzie pod Dobszycem” została wymieniona w akcie dystrybuty hiberny w sile 240 porcji. Następnie po zwiększeniu komputu koronnego do poziomu wojennego, obowiązującego od 1 maja 1673 r., została przyjęta (jako regiment Krasinśkiego pod Dobszycem) w skład wojsk państwowych w sile 400 porcji, z których 200 było zaliczonych jako nowy zaciąg⁵⁹. Szlachta nurska w 1671 r. powołała natomiast na służbę 65 żołnierzy J.Z. Loebła, podczas gdy w repartycji utrzymywała już 45 etatów z regimentu tego oficera. Niewykluczone, że analogicznie również inne ziemie województwa mazowieckiego zaciągały swoich żołnierzy.

Skuteczność omawianego zaciągu tkwiła również w aspekcie zdobycia wpływu na żołnierzy sejmikowych przez dowódców regimentów pozostających w repartycji województwa mazowieckiego. W związku z tym, że ich oddziały były opłacane przez mazowieckie sejmiki, musieli wyrobić sobie na tym obszarze sieć relacji, które następnie wykorzystał stojący za swoimi oficerami J. Sobieski. W grudniu 1672 r. wszystkie regimenty z mazowieckiej repartycji, podane do rozliczeń hibernowych, były o wiele liczniejsze, bo o 700 porcji, niż przewidywał to komput koronny: regiment E. Denhoffa liczył 550 porcji (250 ponad etat), M. Żebrowskiego 494 (244 ponad etat), regiment po staroście starogardzkim W. Denhoffie 340 (90 ponad etat), a pułk J.Z. Loebła 366 porcji (116 ponad etat)⁶⁰. Nie ma wątpliwości, że zaciągi mazowieckie – z wyjątkiem kompanii W. Dobszyca – zostały inkorporowane w struktury komputowych regimentów, których szefami

⁵⁹ Szeroko o „ludziach Dobszyca” na żołdzie Warszawian zob.: Z. Hundert, *Wojska zaciągnięte*, s. 78–81. O Krasinśkim w tym okresie zob. np.: M.A. Pieńkowski *op. cit.*, s. 129–130.

⁶⁰ „Dystrybuta starostw i dzierżaw na regimenty trybem cudzoziemskim służące, w województwach brzeskim kujawskim i inowrocławskim na konsystencją, hiberna zaś w prowincji pruskiej stanęła, w Szczecbrzeszynie 4 decembris 1672”, AGAD, Archiwum Zamoyskich, sygn. 3112, s. 382–393; Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 368–369.

byli ludzie z polityczno-wojskowego otoczenia hetmana wielkiego⁶¹. Bezpośrednio informują nas o tym uchwały sejmiku liwskiego z końca 1671 r., że ich żołnierze pozostawali pod komendą E. Denhoffa i M. Żebrowskiego⁶². W ten sposób 500 porcji⁶³ z zaciągów mazowieckich z 1671 r. zasililo istniejące regimenty komputowe; kompania W. Dobszyca natomiast, wraz z innymi 140 porcjami pieszymi (zapewne z dawnego pozakomputowego regimentu J.D. Krasieńskiego), utworzyła odrębną strukturę. W świetle powyższych ustaleń można stwierdzić, że zaciągi mazowieckie wzmocniły w istotny sposób koronne regimenty piesze w ostatniej fazie działań wojennych na Ukrainie w 1671 r. przeciw Kozakom i Tatarom i w pierwszym roku bezpośredniej inwazji wojsk Porty Osmańskiej. Z uniwersału wojewody mazowieckiego Wojciecha (Albrychta) Krasieńskiego z listopada 1672 r. wiemy też, że te oddziały piesze miały przedłużoną służbę od 1 maja na okres pół roku, zatem na „usłudze Rzptej” pozostawały w majestacie prawa⁶⁴. Tym bardziej dowodzi to, że w przypadku województwa mazowieckiego dwór królewski nie odniósł zamierzonego skutku, ponieważ aukcja wojska w 1671 r. miała odbywać się poprzez żołnierza sejmikowego, a nie centralnie, żeby J. Sobieski i jego zaplecze nie zdobyli sobie na nowe zaciągi wpływu. Jak widać, hetman wielki wraz ze swoimi oficerami ten wpływ jednak uzyskał.

ZACIĄGI WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO W DOBIE KONFEDERACJI GOŁĄBSKIEJ 1672 R.

Kolejny etap w procesie powołania wojsk powiatowych stanowiły wydarzenia roku 1672. Z powodu zerwania dwóch sejmów – zimowego i wiosennego, wojsko koronne w obliczu inwazji armii osmańskiej, prowa-

⁶¹ Polityczno-wojskowe środowisko hetmana Sobieskiego w latach panowania króla Michała niemal w całości podporządkowało sobie zaciąg cudzoziemski. Z. Hundert, *Miedzy buławą a tronem*, s. 182–183. O związkach W. Denhoffa, starosty starogardzkiego z J. Sobieskim zob.: idem, *Władysławów Denhoffów dwóch*, s. 303–310. Zob. też M. Wagner, *Słownik biograficzny*, t. 1, Oświęcim 2013, s. 174–176, hasło: *Loebel (Lebel, Leubel) von (Jan) Zygmunt*; t. 2, Oświęcim 2014, s. 67–69, 255–257, hasła: *Denhoff Ernest*, *Żebrowski Michał*.

⁶² Instrukcja liwska na sejm 1672 r., Liw, 15 XII 1671, BPAU/PAN Kraków, rkps 8322, k. 150; Z. Hundert, *Szlachta ziemi liwskiej*, s. 24.

⁶³ Pozostałe 200 porcji mogło pochodzić z zaciągów innych województw. W 1671 r. swoich żołnierzy pieszych, zamiast wyprawy pospolitego ruszenia, mogło wystawić np. województwo płockie (miało w repartycji 150 etatów z regimentu Władysławów Denhoffów). Nie znamy jednak jego uchwał. Zob. L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie*, s. 173.

⁶⁴ Uniwersał wojewody mazowieckiego W. Krasieńskiego, Lublin, 10 XI 1672, AGAD, KGR, RO, ks. 11, k. 12v–13v.

dzanej przez samego sułtana, nie zostało odpowiednio suplementowane i formalnie pozostawało na stopie komputu pokojowego z 1667 r., aczkolwiek było wzmocnione przez pewne kontyngenty żołnierzy sejmikowych, w tym z województwa mazowieckiego. Podobnie, jak rok wcześniej, zwyciężyła koncepcja zwołania pospolitego ruszenia. W tym celu Michał Korybut wyznaczył sejmiki mobilizacyjne na 20 lipca, a gotowe wyprawy pospolitego ruszenia miały wejść do obozu pod Hrubieszowem 16 sierpnia. Ostatecznie pospolitacy nie wzięli udziału w poważniejszych walkach z najeźdźcą, ale w zamian przeprowadzili sąd nad malkontentami, wskutek czego w obozie pod Gołębim 16 października zawiązano prokrólewską konfederację. W celu obrony majestatu i w konsekwencji rozjęcia się wypraw szlacheckich, siłą zbrojną konfederacji gołąbskiej miały być wojska powiatowe oddane pod komendę marszałkowi związku – pisarzowi polnemu koronnemu Stefanowi Stanisławowi Czarnieckiemu. Rzeczpospolita stanęła wówczas u progu wojny domowej, a nieco wcześniej poniosła bolesne straty terytorialne na skutek zwycięstwa tureckiego w kampanii roku 1672⁶⁵.

Materiał źródłowy związany z aktywnością sejmikową obywateli województwa mazowieckiego w 1672 r. jest bardziej okrojony niż dla problemu zaciągów z 1671 r. Niemniej jednak daje możliwość uchwycenia najważniejszych elementów. Istotne uchwały w kwestii wsparcia militarnego dla wojska komputowego podjęto na generale województwa 20 lipca. Wówczas to szlachta mazowiecka opowiedziała się za zwołaniem pospolitego ruszenia, ponieważ „w tak niesłychanej na Rzptę naszą następującej nieprzyjacielskiej imprezie *practicabilius* i prędzszs być nie może *remedium* nad pospolite ruszenie”. Ponadto miano uchwalić wystawienie jednego pieszego „z dobrym porządkiem i orężem” z 10 włók – ale tylko z dóbr królewskich i duchownych, jako piesze wsparcie wyprawy szlacheckiej. Z niepełnej uchwały generału nie dowiadujemy się wprawdzie, jak województwo planowało odprawić pospolite ruszenie, z innego materiału wiemy jednak, że miało to nastąpić metodą *viritim*, z wyjątkiem ziem warszawskiej i liwskiej, deklarujących wystawienia wyprawy wojskowej⁶⁶. Po swoim zjeździe z 9 września jeszcze szlachta łomżyńska zdecydowała

⁶⁵ Wyczerpująco o pospolitym ruszeniu w 1672 r. zob.: L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie*, s. 203–277. O zjeździe gołąbsko-lubelskim – i o zawiązanej tam konfederacji zob.: idem, *Zjazd gołąbsko-lubelski (1 października–10 listopada 1672)*, „Res Historica” 2005, 20, s. 101–109; idem, *O zgodę w Rzeczypospolitej. Zjazd warszawski i sejm pacyfikacyjny 1673 roku*, Lublin 2005, s. 19–35.

⁶⁶ Niepełne laudum generału mazowieckiego, Warszawa, 20 VII 1672, BPAU/PAN Kraków, rkps 8334, k. 187–188v; Z Warszawy, 22 VII 1672, ANK, ARP, sygn. 16, s. 145; L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie*, s. 221–222; por. J. Kaniewski, *op. cit.*, s. 611.

się odprawić pospolite ruszenie żołnierzem łanowym, jednakże po popisie pod Kraską 10 dni później – mimo podjęcia konkretnych uchwał podatkowych w kwestii zaciągu – Łomżanie uznali, że nie uda się go zorganizować i trzeba osobiście udać się na wyprawę⁶⁷.

Jak wyglądał zaciąg ziemi warszawskiej w 1672 r. – nie wiadomo. Możemy jedynie domniemywać, że była to łanowa chorągiew kozacka pod kasztelanem warszawskim Janem Z. Oborskim – stawał on bowiem na czele takiej rotы, wystawionej „*in vim* pospolitego ruszenia” w 1671 oraz 1675 r.⁶⁸ Sama wyprawa ziemi warszawskiej dotarła do obozu królewskiego, przeniesionego z Gołębia pod Lublin, 27 października⁶⁹. Wystarczające informacje są za to o zaciągu sejmikowym ziemi liwskiej. Na sejmiku z limity z 24 sierpnia Liwianie zdecydowali, że 3 września staną pospolitym ruszeniem między Przeworami a Domanicami. Tam zobowiązali się wybrać rotmistrza deklarowanej chorągwi zaciężnej. Uchwalili przy tym 20 poborów łanowego, bez abjurat (czyli z pominięciem lustracji z 1661 r.), a wpływy z podatku zobowiązali się dostarczyć do miejsca zbornego i wypłacić rotmistrzowi albo jego zastępcy. Przypuszczano, że podczas zjazdu pospolitego ruszenia zostanie wystawiona „względem pospolitego ruszenia” stukonna chorągiew jazdy kozackiej, z ziemianami liwskimi jako towarzyszami, „z porządkiem, munderunkiem i rynsztunkiem”, po czym skieruje się ją do obozu królewskiego⁷⁰.

Szlachta liwska, zgodnie z zapowiedzią, wystawiła swoją rotę zaciężną „*in vim* pospolitego ruszenia” podczas zjazdu między Przeworami a Domanicami 19 września 1672 r. Rotmistrzem został kasztelan liwski Konstanty Ludwik Oborski, uposażony w odpowiedni traktament (pensję). Chorągiew liwska została wystawiona na okres jednego kwartału, a jej służba miała się rozpocząć z dniem popisu w Gretkowie. Chorągiew K.L. Oborskiego była *de facto* jednostką zaciężną na żołdzie sejmiku, ale

⁶⁷ Lauda łomżyńskie, na polu pod Giełczynem, 9 IX 1672 i pod Kraską, 19 IX 1672, BPAU/PAN Kraków, rkps 8331, k. 331–336; L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie*, s. 247; por. J. Kaniewski, *op. cit.*, s. 604.

⁶⁸ W 1675 r. szlachta warszawska wystawiła 120-konną rotę kozacką J.Z. Oborskiego ze służbą od 1 IX 1675 na jedną ćwierć. Zob. laudum warszawskie, Warszawa, 8 VIII 1675, BPAU/PAN Kraków, rkps 8348, k. 243v–245; por. Z. Hundert, *Wojska zaciągnięte*, s. 81, 86. Również L.A. Wierzbicki (*Pospolite ruszenie*, s. 355) wyraził przypuszczenie, że na czele wyprawy ziemi warszawskiej mógł stać J.Z. Oborski. Należy jednak pamiętać, że w listopadzie 1672 r. wybrano go na deputata do Trybunału Koronnego, zatem jego dowództwo nie może być pewne. Zob. *Deputaci Trybunału Koronnego 1578–1794. Spis*, cz. 3: 1661–1700, oprac. L.A. Wierzbicki, Warszawa 2017, s. 96.

⁶⁹ Z Lublina, 31 X 1672, Biblioteka XX. Czarторыskich w Krakowie, rkps 170, s. 258; L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie*, s. 266.

⁷⁰ Laudum liwskie z limity, Liw, 24 VIII 1672, BPAU/PAN Kraków, rkps 8322, k. 165; Z. Hundert, *Szlachta ziemi liwskiej*, s. 25–26.

że „jest *in vim* pospolitego ruszenia wyprawiona, do żadnych ciężarów, krom tych, do których należeć ma w obozie pospolite ruszenie, nie ma być pociągniona”⁷¹. W ten sposób nie miała podlegać władzy hetmanów koronnych. Rota K.L. Oborskiego na pewno została wystawiona, wiemy bowiem, że w asyście chorągwi pospolitego ruszenia ziem nurskiej i czerskiej 5 listopada weszła do obozu pod Lublinem, a zatem wówczas, gdy starano się naprędce zorganizować siły zbrojne konfederacji gołąbskiej z żołnierzy sejmikowych⁷².

W kwestii wystawienia sił zbrojnych konfederacji gołąbskiej obecni na zjeździe gołąbsko-lubelskim składali swoje deklaracje na początku listopada. Najliczniejsze zastępy, które obejmowały już niektóre wcześniej wystawione sejmikowe jednostki zaciężne, liczyły po 600 koni jazdy kozackiej i dragonii, a należały do Wielkopolan z województw poznańskiego i kaliskiego, Krakowian i Sandomierzan. Do tego doszedł gotowy już zaciąg powiatowy Sieradzan liczący 300 konnych i 200 dragonii. Obywatele województwa mazowieckiego, jak wynika z dotychczas znanych źródeł, nie chcieli składać żadnych deklaracji, dopóki nie przedyskutują tego problemu na swoich sejmikach⁷³. Jak wynika z uniwersału wojewody mazowieckiego, W. Krasińskiego, na zjeździe generalnym pod Lublinem ziemie różańska, czerska, warszawska, wiska oraz ciechanowska deklarowały jednak wystawienie żołnierzy sejmikowych, na trzecie już pół roku, pod postacią wspólnej chorągwi kozackiej w sile 126 koni ze służbą do końca maja 1673 r. W tym celu wojewoda zwracał się w uniwersale do ziemi różańskiej (do innych ziem z całą pewnością też), by zebrali się na sejmiku 28 listopada, na „którym kole w żadne nie wdawać się materie insze, samą tylko wojska przedsięwziąwszy aukcją, o niej mówić i radzić WMM Panowie chciejcie”. Dalej W. Krasiński wnosił:

WMM Panowie *iuxta proportionem* z inszych ziem górniejszych chciejcie do takowej wzajemnie przystąpić ochoty i namienionym ludziom pieniądze złożyć zapłatę uchwalwszy podatki. Więc że już ichmść pp. deputaci a *prima* maj przystąpili ludzi pieszych *in*

⁷¹ Laudum liwskie, obóz między Przeworami a Domanicami, 19 IX 1672, BPAU/PAN Kraków, rkps 8322, k. 168–169v. Więcej o tej jednostce zob.: Z. Hundert, *Szlachta ziemi liwskiej*, s. 25–26; L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie*, s. 247; por. Z. Hundert, *Miedzy buławą a tronem*, s. 254; idem, *Wojska zaciągnięte*, s. 81; J. Kaniewski, *op. cit.*, s. 610.

⁷² *Diariusz kołowania i konfederacji pod Gołębem i Lublinem w 1672 r. wraz z aktem konfederacji*, oprac. A. Przyboś, K. Przyboś, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972, s. 71; por. A. Przyboś, *Konfederacja gołąbska*, Tarnopol 1936, s. 103; L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie*, s. 271. Z. Hundert, *Miedzy buławą a tronem*, s. 261.

⁷³ „*Puncta* w kole generalnym pod Lublinem proponowane”, 1 XI 1672, Archiwum Państwowe w Poznaniu, Akta Braci Czeskich, sygn. 2597d, s. 439; *Diariusz kołowania*, s. 69–73; por. D. Kupisz, *Wojska powiatowe*, s. 294; Z. Hundert, *Miedzy buławą a tronem*, s. 260–261; idem, *Zaciężne wojsko*, s. 661 – tam odniesienia do dalszej literatury przedmiotu.

duplo na też Rzptej okazyją do tej trzeciej części konnych i jmp. podkomorzego czerskiego *regimini* tych ludzi wszystkich za asekuracją ichmościów senatorów i deputatów przyrzeczonych oddali i służbę tym ludziom przyznali⁷⁴.

W ten sposób, jak to określono – w trzeciej „półrocznej turze” zaciągów wojskowych z Mazowsza miała się znaleźć chorągiew kozacka, powierzona pod komendę podkomorzego czerskiego, Teofila Grzybowskiego.

Z sejmików mazowieckich, obradujących 28 listopada, znamy tylko uchwały ziem czerskiej, wiskiej, łomżyńskiej, różańskiej i zakroczymskiej⁷⁵. Wiemy też, że ziemia warszawska limitowała swój zjazd na 3 stycznia 1673 r. Obrady sejmików były dość burzliwe, co najlepiej ilustruje rozdwojenie zjazdu łomżyńskiego. W jednej z dwóch uchwał tego sejmiku wyrażono zgodę na aukcję wojska, proponowaną w listach wojewody W. Kasińskiego, mimo że na zjeździe generalnym przedstawiciele ziemi łomżyńskiej „odwiedli od tego powiat nasz”. Łomżanie mieli zgodzić się w tej materii na ustalenia wypracowane przez generał mazowiecki. Równocześnie uchwalili zapłatę zaciągniętym rok wcześniej dragonom Podolskiego⁷⁶. W tym miejscu najistotniejsze będą zachowane uchwały ziem, które deklarowały w obozie generalnym wystawienie swojej wspólnej chorągwi – tj. czerskiej, wiskiej i różańskiej, pośrednio też warszawskiej – choć szlachta tej ziemi na sejmiku z limity 3 stycznia 1673 r. nie odniosła się do kwestii deklarowanego zaciągu⁷⁷. Ziemia wiska zgadzała się na wystawienie kawalerii „*iuxta proportionem taripham* trzecią część” – choć zawarta w laudum liczba jest niewiarygodna i stanowczo zawyżona (może błąd kopisty przy przepisaniu?), było to bowiem aż 600 koni. Biorąc pod uwagę „proporcje”, ziemia wiska winna była stawić raczej kilka koni, być może 6. W tym celu uchwalono 2 pobory z abjuratami z dóbr dzie-

⁷⁴ Uniwersał wojewody mazowieckiego W. Kasińskiego, Lublin, 10 XI 1672, AGAD, KGR, RO, ks. 11, k. 12v–13v.

⁷⁵ Uchwały zakroczymskie są niepełne i nie ma w nich daty dziennej. Z treści można domniemywać, że chodzi tu o sejmik z 28 XI 1672. Zob. niepełne laudum zakroczymskie, Zakroczym, [28 XI?] 1672, BPAU/PAN Kraków, rkps 8353, k. 139–140; L.A. Wierzbicki, *O zgodę w Rzeczypospolitej*, s. 80.

⁷⁶ Dwie uchwały rozdwojonego sejmiku łomżyńskiego, Łomża, 28 XI 1672, BPAU/PAN Kraków, rkps 8331, k. 337–352v (o aukcji wojska: k. 339–339v); L.A. Wierzbicki, *O zgodę w Rzeczypospolitej*, s. 80–81; J. Kaniewski, *op. cit.*, s. 604–605. O braku deklaracji szlachty łomżyńskiej na zjeździe generalnym wspomina uniwersał wojewody Kasińskiego z 10 XI 1672, AGAD, KGR, RO, ks. 11, k. 13.

⁷⁷ Laudum warszawskie, Warszawa, 3 I 1673, BPAU/PAN Kraków, rkps 8348, k. 207–209v; L.A. Wierzbicki, *O zgodę w Rzeczypospolitej*, s. 79–80; J. Kaniewski, *op. cit.*, s. 588. W tym laudum Warszawianie odnieśli się jedynie do odzyskania pospolitego ruszenia za pomocą wyprawy łanowej oraz kwestii organizacji piechoty wybranieckiej.

dzicznych i królewskich⁷⁸. Ziemia różańska zamierzała wystawić 10 koni, zgodnie z deklaracją złożoną na zjeździe generalnym, aczkolwiek wypracowanie efektywnego sposobu zaciągu tych ludzi odłożono do czasu generału mazowieckiego⁷⁹. Ziemia czerska, zgodnie z deklaracjami swoich deputatów pod Lublinem, podjęła uchwałę wystawienia „ludzi sześćdziesiąt kozackich” na czas służby jednego roku. Zasadnicze decyzje odłożyła jednak do zwołanego na 13 grudnia generału mazowieckiego⁸⁰. Z badanych akt sejmikowych mazowieckich z 28 listopada wynika, że szlachta ziem czerskiej, różańskiej i wiskiej przystała na swoje zobowiązania z Lublina, jednakże bez większych konkretów.

Wystawienie jednostki kozackiej w sile 126 koni przez „Mazurów” nie zostało raczej zrealizowane. Generał mazowiecki z 13 grudnia, który miał procedować tę sprawę, w swoich uchwałach w ogóle się do niej nie odniósł⁸¹. W związku z tym, że na generale mazowieckim zwyciężyła opcja dążąca do pojednania w kraju – a nie eskalacji konfliktu – miejscowi notabie nie chcieli najwyraźniej czynić zaciągów wojskowych, które byłyby wrogie konfederacji armii koronnej, zawiązanej w Szczepieszynie 23 listopada. Podkomendni Sobieskiego przysięgli bowiem zwalczać wszystkie nowe zaciągi, które nie oddałyby się władzy hetmańskiej, uznając jedynie komendę marszałka związku gołąbskiego – S.S. Czarnieckiego. Generał mazowiecki miał zresztą na to świeże przykłady, ponieważ na obszarze historycznego Mazowsza – pod Rawą Mazowiecką – 8 grudnia oddziały wojska koronnego zniosły zaciężną chorągiew wielkopolską Andrzeja Zaleskiego⁸². W związku z tym, gdy odrzucimy możliwość zorga-

⁷⁸ Laudum wiskie, Wizna, 28 XI 1672, BPAU/PAN Kraków, rkps 8352, bez paginacji; L.A. Wierzbicki, *O zgodę w Rzeczypospolitej*, s. 80; J. Kaniewski, *op. cit.*, s. 594. Ziemia wiska utrzymywała w repartycji jedynie 18 żołnierzy, więc jej wkład w wystawienie chorągwi deklarowanej pod Lublinem musiał być proporcjonalnie mniejszy od ziem czerskiej, warszawskiej i ciechanowskiej.

⁷⁹ Laudum różańskie, Różan, 28 XI 1672, BPAU/PAN Kraków, rkps 8337, k. 181–182; L.A. Wierzbicki, *O zgodę w Rzeczypospolitej*, s. 81–82; J. Kaniewski, *op. cit.*, s. 608.

⁸⁰ Laudum czerskie, Czersk, 28 XI 1672, BPAU/PAN Kraków, rkps 8319, k. 504–408v; J. Kaniewski, *op. cit.*, s. 584.

⁸¹ Laudum generału mazowieckiego, Warszawa, 13 XII 1672, BPAU/PAN Kraków, rkps 8334, k. 189–191; L.A. Wierzbicki, *O zgodę w Rzeczypospolitej*, s. 83–84.

⁸² Zob. Z. Hundert, *Miedzy buławą a tronem*, s. 262–263, 336–341; idem, *Powiatowe chorągwie*, s. 87–89 – tam dalsze odniesienia do źródeł i literatury przedmiotu. Warto dodać, że do województwa mazowieckiego skierowano na konsystencję chorągwie z dwóch pułków jazdy koronnej, a regimenty piesze, które wysłano na leża do Prus Królewskich, miały przez obszar województwa przemaszerować. Rodziło to oczywiste obawy, więc sejmik generalny nie chciał zaognić sytuacji zaciągami dla konfederacji gołąbskiej. Zob. ponadto dwie asygnacje hibernowe Sobieskiego (pierwsza z rozkazem ulokowania na obszarze województwa rotty husarskiej krajczego koronnego Wacława Leszczyńskiego), Szczepieszyn, 4 XII 1672, AGAD, KGR, RO, ks. 11, k. 39v–41.

nizowania 126 koni województwa mazowieckiego, czy też 70 i kilku koni z ziem czerskiej, różańskiej i wiskiej, musimy stwierdzić, że sejmikowe siły konfederacji gołąbskiej składały się z 24 rot kozackich (2310 koni), 450 dragonii i 60 piechoty węgierskiej⁸³. Z zaciągów województwa mazowieckiego uwzględniono tam tylko chorągiew liwską, której służba, zgodnie z uchwałami lokalnego sejmiku, kończyła się na przełomie lat 1672 i 1673. Nie należy przy tym zapominać, że piechota mazowiecka wystawiona w 1671 r. wciąż zasilala szeregi wojska komputowego, pozostając w związku z tym w mocy konfederacji szczebrzeszyńskiej.

ZACIĄG DYMOWY WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO W 1673 R.

W marcu 1673 r. w Rzeczypospolitej wreszcie doszło do zawarcia porozumienia między przeciwnikami politycznymi. W efekcie kontynuacja zjazdu gołąbsko-lubelskiego – zjazd warszawski, przekształciła się w sejm, który podjął decyzję o prowadzeniu dalszej wojny z Turcją i uchwalił nadzwyczajne podatki, aby rozbudować komput wojska koronnego (abstrahując tu od wojska litewskiego) do stanu 31 300 stawek żołdu⁸⁴. W celu zwiększenia potencjału wojennego Korony sejm podjął jeszcze jedną uchwałę. Samorządy lokalne miały wystawić swoje jednostki dymowe, które w założeniach powinny dorównać liczebnością armii komputowej (aczkolwiek założenia te należy traktować jako propagandę). Zgodnie z konstytucjami sejmu 1673 r. samorządy lokalne powinny powołać z 30 dymów w dobrach dziedzicznych „konnego jednego z należytym rynsztunkiem”, a z 20 dymów w dobrach królewskich i duchownych jednego pieszego. Oddziały złożone z tak wybranych rekrutów zobowiązano do stawienia się w wyznaczonym obozie w 4 tygodnie od zakończenia sejmików relacyjnych⁸⁵. W ten sposób samorządy lokalne miały zająć się realizacją uchwał podatkowych na rzecz armii regularnej, ale również

⁸³ Z. Hundert, *Miedzy buławą a tronem*, s. 262. W rozprawach, takich jak o żołnierzu powiatowym województwa ruskiego, siły sejmikowe konfederacji gołąbskiej podawano z uwzględnieniem zaciągu czerskiego jako rot kozackiej 60 koni; idem, *Zaciężne wojsko*, s. 661.

⁸⁴ Zob. M. Wagner, *Wojna polsko-turecka*, s. 317; J. Wimmer, *Wojsko polskie*, s. 173–177. O sejmie 1673 r. zob.: L.A. Wierzbicki, *O zgodę w Rzeczypospolitej*, s. 217–282. Siły koronne, zorganizowane w 1673 r., osiągnęły etatowo stan 33 520 koni i porcji. Zob. „Komput wojska JKM Rzptej polskiego i cudzoziemskiego zaciągu, starego i nowego podług ordynacyi Rzptej na sejmie anno 1673 uczynionej i postanowionej”, AGAD, ASW, dz. 86, sygn. 61, k. 1–3v, 5 (druk w: Z. Hundert, *Miedzy buławą a tronem*, s. 360–364).

⁸⁵ Konstytucje sejmu 1673 r. w: VL, t. 5, s. 59–60. Omówienie konstytucji sejmu pacyfikacyjnego, w tym uchwał w sprawach obronnych, zob.: L.A. Wierzbicki, *O zgodę w Rzeczypospolitej*, s. 239–282.

organizacją kolejnych jednostek sejmikowych. Powołane w poprzednich latach wojska samorządowe zamierzano włączyć w struktury komputu, z tym że niektóre sejmiki dążyły do tego, by przemianować żołnierzy powiatowych na chorągwie dymowe⁸⁶. Ziemie województwa mazowieckiego nie miały tego problemu i musiały organizować swoje jednostki sejmikowe od podstaw. Nie należy przy tym zapominać, że na Mazowszu trwała równocześnie rekrutacja do wojsk komputowych, a za przykład może tu posłużyć skwadron arkebuzerii starosty ostrołęckiego Jana Kosa, dla którego jako bazę werbunkową wskazano starostwo łomżyńskie⁸⁷. Była to zależność, która na pewno nie ułatwiała wystawienia rekrutów do jednostek sejmikowych.

Badania Jana Wimmera sprzed pół wieku – na podstawie liczby dymów znanej z lustracji z 1661 r. – dowodzą, że w Koronie można było stawić nie więcej niż 13 400 żołnierzy dymowych. W tej liczbie, zdaniem samego J. Wimmera, miało się znaleźć blisko 700 jazdy kozackiej i 1000 piechoty z województw historycznego Mazowsza oraz Podlasia. Z zaciągów Księstwa Mazowieckiego miało to być 5 chorągwi jazdy: Stanisława Rogowskiego z ziemi warszawskiej, Mikołaja Boglewskiego z ziemi czerskiej, Mikołaja Kazimierza Podoskiego z ziemi ciechanowskiej, Jakuba Zbierzchowskiego z ziemi łomżyńskiej oraz Jana Zaliwskiego z ziemi liwskiej; ponadto piechota dymowa całego województwa sformowana w regiment chorążego owruckiego Jana Linkhauza. Dwie z wymienionych chorągwi jazdy miały wziąć udział w kampanii chocimskiej 1673 r. w składzie komputu – chorągwie Podoskiego oraz Zaliwskiego⁸⁸. Te ostatnie informacje należy jednak odrzucić. Chorągiew Zaliwskiego została zapewne pomyłona z rotą dymową Wacława Zaleskiego, chorążego łęczyckiego – jedyną chorągwią sejmikową włączoną do komputu koronnego w końcówce roku 1673, której rotmistrz nosił nazwisko zbliżone do Zaliwskiego (uchwały liwskie ani wykaz armii komputowej w ogóle nie uwzględniają takiej jednostki)⁸⁹. Natomiast

⁸⁶ D. Kupisz, *Wojska powiatowe*, s. 297–298; Z. Hundert, *Miedzy buławą a tronem*, s. 263; idem, *Powiatowe chorągwie*, s. 89–91.

⁸⁷ Zob. Rozkaz J. Sobieskiego zaciągu i ściągnięcia skwadronu arkebuzerskiego starosty ostrołęckiego Jana Kosa w starostwie łomżyńskim, Warszawa, 22 IV 1673, AGAD, KGR, RO, ks. 11, k. 76v–77.

⁸⁸ J. Wimmer, *Wojsko polskie*, s. 179–182.

⁸⁹ *Komput wojsk koronnych z podziałem chorągwi jazdy zaciągu polskiego na pułki 1673*, oprac. Z. Hundert, „*Studia z Dziejów Wojskowości*” 2013, 2, s. 221 (tam wykaz rot dymowych włączonych do komputu po bitwie chocimskiej). W wykazie wojska koronnego z lat 1673–1679 J. Wimmer nie wymienia chorągwi Zaliwskiego, ale uwzględnia rotę Wacława Zaleskiego – jako dymową łęczycką (przed włączeniem w komput) oraz M.K. Podoskiego – wyłącznie jako komputową. Idem, *Materiały do zagadnienia organizacji*

komputowa chorągiew M.K. Podoskiego na pewno nie była wcześniej oddziałem dymowym. Zgodnie z królewskim listem przypowiednim z 25 sierpnia 1673 r. podkomorzy różański zastąpił w funkcji rotmistrza Stefana Zamoyskiego, który od drugiego kwartału utrzymywał w strukturach komputu rotę kozacką nowego zaciągu⁹⁰. Pozostałe przypadki jednostek dymowych wskazane przez J. Wimmera mają oparcie w sejmikowym materiale źródłowym – o czym poniżej.

Wiosenne sejniki relacyjne bardzo poważnie potraktowały uchwały sejmu pacyfikacyjnego 1673 r. w sprawach obronnych. Znakomicie podsumował tę tendencję Leszek A. Wierzbicki, twierdząc, „że kwestie podatkowe i wyprawy dymowe niemal zupełnie zaprzętnęły uwagę wielu sejmików, zwłaszcza z województwa mazowieckiego”⁹¹. Ta ostatnia uwaga w kontekście niniejszych rozważań jest szczególnie istotna, ponieważ wskazuje na znaczne zaangażowanie „Mazurów” w przygotowania do rozprawy z Imperium Osmańskim. Niestety analiza postaw sejmików województwa mazowieckiego nie będzie w stanie oddać pełnego obrazu, przede wszystkim z uwagi na luki źródłowe. Z uchwał interesujących nas sejmików relacyjnych, odbywających się 21–27 kwietnia, dysponujemy uchwałami tylko sześciu z nich (czerskiego, warszawskiego, wiskiego, różańskiego, łomżyńskiego i zakroczymskiego), w tym jednego limitowanego na 15 maja (czerski) – już po odbyciu zjazdu generalnego Księstwa Mazowieckiego z dnia 4 tego miesiąca. Dwie z tych uchwał są ponadto niepełne (wiska i zakroczymska)⁹². Analiza częściowo zachowanego materiału pozwala jednak wysnuć zasadnicze wnioski.

i liczebności armii koronnej w latach 1673–1679, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1961, 7, 2, s. 412, 418.

⁹⁰ Najlepszą ilustracją, że rota M.K. Podoskiego nie była wcześniej dymową, jest treść z rejestru Metryki Koronnej: „list przypowiedni urodzonemu Mikołajowi Kazimierzowi Podoskiemu, podkomorzemu różańskiemu na chorągiew nową kozacką sto koni po urodzonym Stefanie Zamoyskim, który dobrowolnie ustąpił. [...] Służba a *die prima mai*, bo już w wojsku jest ta chorągiew”. AGAD, Metryka Koronna – *Sigillata*, sygn. 12, k. 76v.

⁹¹ L.A. Wierzbicki, *Sejniki relacyjne w Koronie z roku 1673*, w: *Po unii – sejniki szlacheckie w Rzeczypospolitej*, s. 248. W grę wchodziły tu jeszcze uchwały podatkowe na pokrycie długów oddziałów z repartycji, obowiązującej do 30 IV 1673.

⁹² Laudum czerskie z limity (z 26 IV), Czersk, 15 V 1673, BPAU/PAN Kraków, rkps 8319, k. 411–418v (o zaciągu k. 414v–415); laudum warszawskie, Warszawa, 21 IV 1673, *ibidem*, rkps 8348, k. 211–213v; laudum wiskie (niepełne), Wizna, 27 IV 1673, *ibidem*, rkps 8350, k. 427–429; laudum zakroczymskie (niepełne), Zakroczym, 21 IV 1673, *ibidem*, rkps 8353, k. 137–138v; laudum łomżyńskie, Łomża, 27 IV 1673, *ibidem*, rkps 8331, k. 360–365 (o zaciągu k. 362–362v); laudum różańskie, Różan, 27 IV 1673, *ibidem*, rkps 8337, k. 185–188v (o zaciągu k. 185–185v); L.A. Wierzbicki, *Sejniki relacyjne*, s. 248; por. J. Kaniewski, *op. cit.*, s. 585, 588, 595, 605, 608. Uchwały ziemi warszawskiej w kwestii wyprawy dymowej omówione zostały także w: Z. Hundert, *Wojska zaciągnięte*, s. 82–83. Cytaty w poniższych dwóch akapitach pochodzą z wymienionych uchwał sejmikowych.

Ziemia czerska nie podjęła żadnych decyzji na sejmiku relacyjnym, limitując swój zjazd na 15 maja. Podobnie postąpili obywatele ziemi zakroczymskiej, uznając, że sposób wyprawy będzie „bez konferencji z innymi ziemiami trudny do postanowienia”, dlatego limitowali sejmik na czas po odbyciu generału mazowieckiego. Ziemia różańska rozpoczęła spisywanie swojej uchwały od kwestii żołnierza dymowego, wyrażając pełne poparcie dla tego projektu, aczkolwiek – poza wyznaczeniem poborcy (odpowiadającego także za kalkulacje dymów dla dostarczenia rekrutów), szczegółów wyprawy nie doprecyzowała. W Wiźnie szlachta była bardziej konkretna, uchwaliła bowiem na cele zaciągu 6 podymnych. Zgodnie z taryfą 1661 r. ziemia wiska miała stawić z dóbr szlacheckich 17 koni „z porządkiem i rynsztunkiem dobrym”, a piechotę z 80 dymów królewskich, które znajdowały się na jej obszarze (wychodzi na to, że było to 4 pieszych).

Najszerzej sprawy zaciągów, w świetle znanych uchwał, były dyskutowane w Warszawie i Łomży. Warszawianie wybrali swojego rotmistrza, Stanisława Rogowskiego – osobę z doświadczeniem wojskowym – który w 1671 r. był wyznaczony do roli porucznika w warszawskiej chorągwi łanowej. Pozostałe szczegóły wyprawy szlachta warszawska odłożyła do czasu generału województwa, jednocześnie obligując swoich obywateli, żeby poczty do chorągwi i pieniądze na zaciąg były już przygotowywane. Powołanie chorągwi dymowej było zresztą wyzwaniem dla Warszawian, ponieważ dotąd stawiała rekrutów według liczby włók przeliczonych na łany, a nie dymów. Zgodnie z nowym kryterium nie była w stanie z dóbr dziedzicznych stawić pełnej stukonnej chorągwi, dlatego na generale mazowieckim szlachta warszawska miała porozumieć się z innymi ziemiami, skąd „przybrać ludzi”, aby stawić kompletną rotę kawalerii⁹³. Podobne problemy zasygnalizowali „Mazurzy” w Łomży, że dymy w ich ziemi nie były „porachowane i pomiarkowane”, do czego zobowiązali poborców (osobno należało zliczyć regalia, osobno dobra dziedziczne, osobno duchowne) – „aby tak wyprawa kozacka z dóbr ziemskich, jako też i królewskich, i duchownych piechota w jednejże województwa naszego mazowieckiego zostawała dywizyjy i pułku”. Postulaty w tej materii szlachta łomżyńska, która na zaciąg uchwaliła 15 podymnych zgodnie z taryfą 1661 r., miała wnieść na sejmiku generalnym za pośrednictwem swych posłów.

Sytuacja z zaciągiem z 1673 r. do złudzenia przypominała zatem tę sprzed 2 lat – z sejmików mobilizacyjnych, podczas których całą odpowiedzialność za organizację wsparcia wojska komputowego żołnierzem sejmikowym zrzucono na barki generału Księstwa Mazowieckiego.

⁹³ Więcej zob. Z. Hundert, *Wojska zaciągnięte*, s. 82–83.

Sejmik generalny zebrał się 4 maja 1673 r. Jego obrady, zakończone konstruktywnie, niemal w całości były poświęcone wyprawie dymowej. Zaciąg pieszy miał mieć formę regimentu całego województwa, który oddano J. Linkhauzowi, dowódcy piechoty czerskiej z 1671 r., włączonej do regimentów komputowych (zapewne do samego regimentu M. Żebrowskiego). W przypadku kawalerii rekrutowanej z dóbr dziedzicznych wzywano, żeby rotmistrzowie przyjmowali pod chorągwie „ludzi dobrze munderowanych i konnych”. Płaca w pierwszym kwartale służby została ustalona na pułapie 150 zł od konia (czyli 15 000 zł na całą chorągiew), z każdej jednak stawki należało potrącić 30 zł na traktamenty (pensje) dla starszyny (tj. rotmistrzów, poruczników i być może chorążych – czyli 3000 zł). To, w jakiej wysokości miała być regulowana płaca w drugim kwartale służby, winny zdecydować sejmiki partykularne. Generał zezwolił również na postulat Warszawian, ażeby „w każdej ziemi od których będą rotmistrze obrani i od której wedle kombinacji ziem, kompletować zupełny 100 koni *numerum* [...]”⁹⁴. W ten sposób zaciągi sejmików mazowieckich, które według liczby dymów mogły być wystawione w skromnej sile, jak w ziemi wiskiej (17 koni), miały być dołączone do wypraw takich ziem, jak warszawska – gdzie obrano rotmistrza, ale brakowało dymów do stworzenia kompletnej, stukonnej rotty.

Odpowiedź, jak sejmiki partykularne ustosunkowały się do wytycznych generału, będzie jeszcze trudniejsza do sformułowania, ponieważ dysponujemy uchwałami zaledwie czterech ziem – czerskiej, warszawskiej, łomżyńskiej i różańskiej⁹⁵. Szczególnie dotkliwy jest brak uchwał ciechanowskich oraz nurskich, albowiem te ziemie utrzymywały wcześniej w repartycji dość istotne siły (w skali województwa najwięcej po ziemiach czerskiej i warszawskiej), a to było wyznacznikiem ich zamożności oraz możliwości mobilizacyjnych⁹⁶. Biorąc pod uwagę tę zależność, nale-

⁹⁴ Laudum generału mazowieckiego, Warszawa, 4 V 1673, BPAU/PAN Kraków, rkps 8334, k. 192–193v; J.A. Gierowski, *op. cit.*, s. 143; Z. Hundert, *Wojska zaciągnięte*, s. 83–84; por. L.A. Wierzbicki, *Sejmiki relacyjne*, s. 248; J. Kaniewski, *op. cit.*, s. 611.

⁹⁵ Laudum czerskie z limity (z 26 IV), Czersk, 15 V 1673, BPAU/PAN Kraków, rkps 8319, k. 411–418v; laudum warszawskie, Warszawa, 18 V 1673, *ibidem*, rkps 8348, k. 215–218 (o zaciągu k. 215v–216v); laudum łomżyńskie, Łomża, 29 V 1673, *ibidem*, rkps 8331, k. 366–369v (o zaciągu k. 366–367v); lauda różańskie, Różan, 22 VI i 28 VII 1673, *ibidem*, rkps 8337, k. 189–194v (o zaciągu k. 189–191v, 193v–194); Z. Hundert, *Wojska zaciągnięte*, s. 84; por. J. Kaniewski, *op. cit.*, s. 585, 588, 605, 609.

⁹⁶ Repartycja z 1667 r. bazowała wszak na taryfie z 1661 r., w związku z tym stanowiła punkt odniesienia nawet podczas organizacji pieszej wyprawy dymowej w 1676 r. Ziemia liwska zwróciła wówczas uwagę, że województwa i ziemie deklarowały wystawianie zaciągów dymowych zgodnie z wielkościami ustalonymi na trybunale lwowskim z 1667 r. dla żołnierzy komputowych, opłacanych z repartycji. Zob. laudum liwskie, Liw, 11 V 1676, BPAU/PAN Kraków, rkps 8322, k. 203v.

ży stwierdzić, że przedstawiony niżej obraz dymowej wyprawy konnej może być niepełny. Mniej skomplikowana wydaje się natomiast kwestia wyprawy pieszej. Na jej czele stanął obywatel ziemi czerskiej, co wskazuje, że to sejmik tej ziemi powinien ponieść główny ciężar zorganizowania mazowieckiej piechoty dymowej. Pozostałe sejmiki winny tylko dostarczyć rekrutów z dóbr królewskich i duchownych, znajdujących się w granicach administracyjnych ich ziem. Nie dziwi też, że najwięcej informacji o piechocie, wśród znanych uchwał, znajdziemy właśnie w laudum czerskim z 15 maja. Żołnierze J. Linkhauza mieli być opłaceni z uchwalonych 6 podymnych z dóbr królewskich. W pierwszym kwartale służby przyznano im 55 zł od porcji, w drugiej natomiast żołd zwyczajny – 36 zł. Popis regimentu miał się odbyć 5 czerwca razem z konną rotą dymową ziemi warszawskiej – i, co ciekawe, termin ten ustalili Warszawianie, a nie szlachta czerska. Mimo że zaciąg pieszy miał charakter pułku całego województwa, dokument podany pod dystrybutę hiberny na przełomie lat 1673 i 1674 identyfikuje go jako ludzi z ziemi czerskiej⁹⁷. Jest to potwierdzenie dla przewodniej roli w sformowaniu tego oddziału właśnie przez sejmik czerski.

W przypadku konnych wypraw dymowych, na podstawie znanego materiału, udało się zidentyfikować 3 chorągwie kozackie – warszawską, czerską i łomżyńską – wraz z ludźmi z ziemi różańskiej. Szczegóły tego zaciągu, na podstawie uchwał samorządów lokalnych, zostały przedstawione w tabeli 2. Wykaz uwzględnia osoby rotmistrzów, ziemie odpowiedzialne za zaciąg, początek i czas służby, wysokość żołdu i źródła jego pochodzenia oraz uwagi związane ze specyfiką poszczególnych wypraw konnych.

Mimo fragmentaryczności, analizowany materiał pozwala na sformułowanie tezy, że ciężar wyprawienia chorągwi konnych wzięły na siebie przynajmniej 3 sejmiki, inne natomiast miały swoimi rekrutami je uzupełnić. Na pewno było tak w przypadku rot warszawskiej – choć nie wiadomo, który sejmik dostarczył jej suplementy oraz w przypadku rot łomżyńskiej, uzupełnionej o ludzi z ziemi różańskiej. Szlachta łomżyńska wyprawiła 50 koni, a różańska – zgodnie z uchwałami z 1673 r. – 22 konie (rozliczenia zaciągu z 1674 r. wskazują, że było to jednak 25 koni)⁹⁸. Prawdopodobnie zatem tę chorągiew uzupełnili rekruci jeszcze z innej ziemi, ażeby osiągnąć stan 100 koni.

⁹⁷ *Komput wojsk koronnych*, s. 322; Z. Hundert, *Wojska zaciągnięte*, s. 85.

⁹⁸ Laudum różańskie z 28 VII 1673 przekazuje, że zaciągnięto i przekazano do chorągwi J. Zbierchowskiego 22 ludzi. Uchwała z 5 IV 1674 głosiła z kolei, że tych ludzi było 25). Zob. uchwały różańskie, Różan, 28 VII 1673 i 5 IV 1674, BPAU/PAN Kraków, rkps 8337, k. 193v–194, 204v–205.

Tab. 2. Zidentyfikowane kozackie chorągwie dymowe z województwa mazowieckiego w 1673 r.

Chorągiew	Ziemia	Służba	Środki na utrzymanie	Wysokość żołdu	Uwagi
Stanisława Rogowskiego	warszawska	Od 1 VI na pół roku	Każdy dym w ziemi, zgodnie z taryfą 1661 r., miał wydać 7 zł 20 gr	170 zł od konia na dwa kwartały (150 zł za pierwszy kwartał i 20 za drugi), w tym 30 zł na traktamenty starszyzny	Porucznikiem został Samuel Czosnowski. Chorągiew miała zebrać się w Błoniu albo w Tarczynie, a popis planowano odprawić 5 VI pod Czerniakowem
Mikołaja Boglewskiego	czerska	Od 1 VI na pół roku	4 podymne; na drugą ćwierć z podatku szelegznego	17 000 zł za pierwszą ćwierć (120 zł na koń i po 50 zł dla rotmistrza); na drugą ćwierć 7000 zł (50 zł na koń i po 20 zł na rotmistrza)	100 koni miało pochodzić tylko z ziemi czerskiej. W trakcie kampanii chorągiew liczyła 80 koni
Jakuba Zbierzchowskiego	łomżyńska (50 koni)	Na pół roku. Data rozpoczęcia „ <i>ad instar</i> ” innych ziem” (od 1 V)	15 podymnych z abjurat; laudum z 29 V obniżyło do 12 podymnych z abjurat	150 zł od konia, w tym 30 zł na traktament rotmistrza; za drugą ćwierć według uznania sejmiku	Chorągiew miała zebrać się pod Łomżą, gdzie 5 VI powinien odbyć się jej popis (generalny popis zaplanowano na 20 VI)
	różańska (22 konie, według uchwały z 4 IV 1674 – 25 koni)	Od 1 V na pół roku	Każdy dym w ziemi miał wydać 5 zł; za drugą ćwierć 3 podymne	150 zł od konia, w tym 30 zł na traktament rotmistrza; sejmik z 5 IV 1674 przyznał za drugą ćwierć na 25 koni 2500 zł (70 zł na konia, a 30 zł dla rotmistrza)	Ludzie dołączeni do wyprawy łomżyńskiej. Ich komisarzem został Ignacy Jeziorkowski, chorąży różański. Miejsce popisu – Rożan

Samodzielnie – jak wynika z wysokości przyznanych świadczeń – swoją chorągiew sformowała ziemia czerska. W przypadku wysokości żołdu w pierwszym kwartale sejmiki partykularne stosowały się do uchwał generału, jeżeli zaś chodzi o drugi – to panowała dowolność. Ziemia różańska dopiero podczas rozliczania zaciągu w 1674 r. wyznaczyła płacę za kolejny kwartał. Chorągwie warszawska i czerska służbę miały przypowiedzianą od 1 czerwca na pół roku, czyli do 30 listopada. Jak wynika z uchwał różańskich – mimo że szlachta łomżyńska zalecała, aby czas służby był „*ad instar* inszych ziem”, chorągiew J. Zbierchowskiego rozpoczęła swoją posługę 1 maja, kończąc ją 31 października, a zatem nie wiadomo, czy dotrwała w szeregach armii polsko-litewskiej do momentu wielkiego zwycięstwa nad siłami osmańskimi pod Chocimiem 11 listopada 1673 r.

W kampanii i samej bitwie chocimskiej uczestniczyła rota warszawska pod rotmistrzem Rogowskim i porucznikiem Czosnowskim – sejmik z 6 kwietnia 1674 r. wnosił bowiem za instancją marszałka i hetmana Sobieskiego o wypłacenie swoim oficerom 1000 zł jako nagrody i rekompensaty strat w „ekspedycji chocimskiej”⁹⁹. W kampanii brała udział też rota czerska, której do kompletu brakowało wówczas 20 koni – i co później potrącono przy rozliczaniu sejmiku ze swoim oddziałem¹⁰⁰. Omawiane chorągwie skończyły też swoją służbę w wyznaczonym terminie, czego dowodzi fakt, że oddziały dymowe z innych województw i ziem, które pozostały na obszarze działań wojennych, weszły z dniem 1 listopada w skład komputu¹⁰¹. Z jednostek dymowych mazowieckich stało się tak jedynie z regimentem Linkhauza. Liczył on nominalnie 400 porcji. Z dokumentu donatywy chocimskiej (czyli spisu jednostek koronnych przewidzianych do otrzymania nagrody za udział w kampanii chocimskiej) wynika natomiast, że w jego strukturach znajdowało się 202 piechoty i 86 dragonów – a więc niemal 100 ludzi mniej niż powinno – prawdopodobnie wskutek dezercji¹⁰². Regiment Linkhauza nie uczestniczył bezpośrednio w działaniach pod Chocimiem, albowiem wszedł do garnizonu odzyskanej z rąk tureckich twierdzy Międzyboż na Podolu. Tam też po-

⁹⁹ Laudum warszawskie, Warszawa, 6 IV 1674, *ibidem*, rkps 8348, k. 236v; Z. Hundert, *Wojska zaciągnięte*, s. 84–85. O kampanii i bitwie chocimskiej zob. np.: M. Wagner, *Wojna polska-turecka*, s. 339–394.

¹⁰⁰ Laudum czerskie, Czersk, 5 III 1674, BPAU/PAN Kraków, rkps 8319, k. 442–443. O tej jednostce, w kontekście płacowym, wspomniano jeszcze w instrukcji na sejm konwokacyjny 1674 r. Instrukcja czerska, Czersk, 2 I 1674, *ibidem*, k. 430.

¹⁰¹ Wykaz jednostek dymowych włączonych do komputu koronnego zob.: *Komput wojsk koronnych*, s. 321–323.

¹⁰² „Komput wojska JKM i Rzptej tak chorągwi i regimentów do donatywy Rzptej należący die 25 Maj 1674 anno pisany”, AGAD, ASW, dz. 86, sygn. 61, k. 18–24v; *Komput wojsk koronnych*, s. 321.

zostawał do momentu, gdy pod koniec 1673 r. utworzono partię wojska podczaszego sieradzkiego Andrzeja Modrzewskiego, obejmującą m.in. ten zaciąg mazowiecki. W ramach zgrupowania spod Międzyboża regiment zorganizowany przez województwo mazowieckie pod auspicjami ziemi czerskiej zmienił swojego szefa z J. Linkhauza na dowódcę partii – A. Modrzewskiego – i tak funkcjonował w kompucie koronnym w następnych latach (do końca wojny w 1676 r.)¹⁰³.

Zanim podejmiemy się oceny zaciągu dymowego z Mazowsza w 1673 r., należy najpierw zwrócić uwagę na kwestie kadrowe. Piechota mazowiecka była dowodzona przez doświadczonego oficera zaciągu niemieckiego. Zidentyfikowani rotmistrzowie jazdy dymowej także mieli doświadczenie wojskowe, choć nie w dystynkcjach oficera jazdy zaciągu polskiego, mimo że S. Rogowski był wcześniej wyznaczony na porucznika łanowej chorągwi kozackiej¹⁰⁴, której ostatecznie nie wystawiono. Jakub Zbierchowski, jak się wydaje, jeszcze na przełomie lat 1672 i 1673 był towarzyszem hetmańskiej chorągwi kozackiej D. Wiśniowieckiego, w której porucznikował jego rodzony brat Zygmunt¹⁰⁵. Zresztą, sejmik łomżyński, który dokonał wyboru rotmistrza dymowego i podjął konkretne uchwały w sprawie wystawienia chorągwi, odbył się za dykcji właśnie Z. Zbierchowskiego, zapewne protegującego wtenczas swojego „rodzonego”¹⁰⁶. Nic nie możemy z kolei powiedzieć o doświadczeniu M. Boglewskiego, który przed 1673 r. wyróżnił się jedynie aktywnością publiczną, m.in. jako poseł ziemi czerskiej na sejmy w latach 1670 i 1672¹⁰⁷. Ogólnie na czele

¹⁰³ Zob. wykaz jednostek wchodzących w skład partii A. Modrzewskiego w rejonie Międzyboża, według spisu dokonanego nad Dziczą Racką, 29 XI 1673, Biblioteka Narodowa w Warszawie, rkps 6659, s. 144; J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia*, s. 430–431, 436; Z. Hundert, *Wojska zaciągnięte*, s. 85.

¹⁰⁴ Istnieje możliwość, że S. Rogowski był wcześniej także rotmistrzem wybranieckim, jednakże nie ma co do tego pewności. Zob. Z. Hundert, *Wojska zaciągnięte*, s. 82–83; por. M. Wagner, *Słownik biograficzny*, t. 1, s. 235–236, hasło: *Rogowski Stanisław*.

¹⁰⁵ W rejestrach popisowych tej chorągwi za IV kwartał 1672 i I kwartał 1673 występuje aż trzech towarzyszy Zbierchowskich. Czwarty o tym nazwisku, chorąży łomżyński Zygmunt, kwitował te rejestry jako porucznik; AGAD, ASW, dz. 85, sygn. 99, k. 137–138. Zob. też M. Wagner, *Zapomniany bohater*, s. 63–64.

¹⁰⁶ W ogóle trzeba zwrócić uwagę, że sejmy łomżyńskie, na których zapadły decyzje w sprawie zaciągu dymowego (27 IV i 29 V 1673), odbywały się za dykcji oficerów komputowych. Oprócz Z. Zbierchowskiego należy tu wymienić Aleksandra Tarnowskiego, porucznika rotty kozackiej Wojciecha Prażmowskiego, chorążego nadwornego koronnego, rotmistrza i wreszcie starostę łomżyńskiego, ponadto poplecznika politycznego hetmana Sobieskiego w minionej walce opozycji z dworem. Zob. lauda łomżyńskie, Łomża, 27 IV i 29 V 1673, BPAU/PAN Kraków, rkps 8331, k. 360–369v. Pewne uwagi o W. Prażmowskim w dobie panowania króla Michała zob.: Z. Hundert, *Miedzy buławą a tronem*, s. 137–138.

¹⁰⁷ M. Wagner, *Słownik biograficzny*, t. 1, s. 25–26, hasło: *Boglewski Mikołaj*; L.A. Wierzbicki, *Marszałkowie i parlamentarzyści*, s. 141.

chorągwi dymowych stanęła szlachta nieurzędnicza, aczkolwiek każdy z rotmistrzów uzyskał w przyszłości godność w swoich ziemiach – S. Rogowski został łowczym warszawskim, M. Boglewski podsędkiem, a następnie podstolim czerskim, zaś J. Zbierzchowski sędzią, a potem podstolim łomżyńskim. Prowadzenie chorągwi dymowej swojej ziemi było zatem jednym z etapów w procesie rozwoju kariery cywilnej.

Z mazowieckiej wyprawy dymowej 1673 r. na pewno pozytywnie należy ocenić chorągwie warszawską i czerską oraz cały regiment J. Linkhauza; wszystkie te jednostki brały bowiem udział w działaniach wojennych 1673 r., aczkolwiek rota czerska (80 koni) i regiment pieszy w niepełnych składach. Chorągwie jazdy, jak wiemy, odeszły po zakończonej ćwierci 30 listopada, podobnie jak rota łomżyńska prawdopodobnie miesiąc wcześniej. Z sejmików, które stworzyły zaciąg łomżyński z okresu rozliczeń po kampanii chocimskiej, znamy uchwały różańskie. Na ich podstawie wiemy, że sejmik za atestacją marszałka i hetmana Sobieskiego oraz pisarza polnego S.S. Czarnieckiego skwitował zaciąg, ponieważ rotmistrz

[...] dowiódł nam na sejmiku naszym terażniejszym, że tak jako *pro honore* tych ziem należało w okazjach wojennych *usque ad expirationem* ćwierci *augustowej ultimis diebus octobris* kończy się mając komplet kompaniej, a w niej ludzie na koniach dobrych z rynsztunkiem należytym z ziemi naszej *no. 25* [...] ¹⁰⁸.

Widzimy zatem, że zaciąg różański z chorągwi łomżyńskiej odbył cały okres służby, ale możliwy brak udziału tej rotty w działaniach wojennych z listopada 1673 r. (przede wszystkim pod Chocimem) nie pozwala na jego pozytywną ocenę.

Ogólnie wsparcie wojska komputowego zaciągami dymowymi było oceniane negatywnie już przez świadków epoki, w tym przez głównodowodzącego armią koronną, hetmana wielkiego Sobieskiego. Pisał on do prymasa Kazimierza Floriana Czartoryskiego 21 listopada, że z „dymowych zaś wypraw więcej szkody niż pożytku” ¹⁰⁹. W tych okolicznościach wywiązanie się przez sejmiiki mazowieckie w 1673 r. z zadania wsparcia wojska komputowego – przynajmniej przez dwie chorągwie jazdy (a przez trzecią tylko częściowo) oraz jeden regiment pieszy, włączony potem do komputu, wystawia niezamownym „Mazurom” dość pozytywną opinię, jeśli chodzi o ich zaangażowanie w sprawy obronne państwa.

¹⁰⁸ Uchwała różańska, Różan, 5 IV 1674, BPAU/PAN Kraków, rkps 8337, k. 204v–205.

¹⁰⁹ J. Sobieski do K.F. Czartoryskiego, pod Dawidowem nad Prutem, 21 XI 1673, w: *Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, t. 1, cz. 2, oprac. F. Kluczycki, Kraków 1881, s. 1344. Warto przytoczyć jeszcze anonimową opinię z obozu wojska z 20 XI 1673, że „dymy do kominów się obróciły, nas prawie na wstyd zostawiwszy” (*ibidem*, s. 1342).

Należy przy tym pamiętać, że przez luki źródłowe mogliśmy nie zidentyfikować innych jednostek jazdy z Mazowsza, które mogły wziąć udział w kampanii i bitwie chocimskiej.

PODSUMOWANIE

Województwo mazowieckie w epoce nowożytnej było bardzo specyficznym obszarem – z jednej strony, ze względu na swe położenie, miało wyraźny wpływ na decyzje ogólnopolskie (m.in. przez liczniejszą w stosunku do innych województw reprezentację sejmową); z drugiej, było terenem, gdzie nie występowała duża własność ziemska, a miejscowe królewskie nie należały do dochodowych. Skutkowało to funkcjonowaniem na tym obszarze innego modelu społecznego, a tym samym innego modelu faktycznej władzy, opartego w drugiej połowie XVII w., w coraz większym stopniu na nieformalnych strukturach klientalnych¹¹⁰. Mimo to, ziemie województwa mazowieckiego w latach 1671–1673 potrafiły wywiązać się, w miarę swoich możliwości, z odgórných zaleceń w sprawie wystawienia żołnierza sejmikowego. Szczególnie wykazały się przy organizacji zaciągu pieszego w 1671 r. oraz po części przy wystawieniu wyprawy dymowej 2 lata później – choć w tym ostatnim przypadku luki źródłowe nie pozwoliły ująć tego problemu całościowo. Na potrzeby kampanii ukraińskiej sejmiki Księstwa Mazowieckiego wystawiły 600 piechoty (nominalnie 608), którą, poza przypadkiem ludzi W. Dobszyca, włączono do regimentów komputowych, utrzymywanych przez „Mazurów” w systemie repartycji. Dzięki tej zależności zaciągi mazowieckie wzmocniły piechotę koronną w ostatniej fazie działań na Ukrainie w 1671 r. i w bojach przeciw Porcie Osmańskiej w 1672 r., ale wzmocniły też siły wojskowej konfederacji szczebrzeszyńskiej, która *de facto* stanowiła broń opozycji antykrólewskiej. W ten sposób zaciąg sejmikowy mazowiecki z 1671 r. nie spełnił nadziei popieczników króla, chcących aukcji wojska w ramach samorządów lokalnych, by dzięki temu Sobieski i jego adherenci nie zwiększyli swoich wpływów w armii koronnej.

Przy zaciągu 1671 r. – podobnie zresztą jak przy wyprawie dymowej 1673 r., sejmiki mazowieckie miały problem z wypracowaniem jednolitego stanowiska, jak je wykonać, dlatego potrzeba było koordynacji w postaci sejmiku generalnego. Gdy w 1672 r. generał nie podjął żadnych uchwał

¹¹⁰ Uwagi natury ogólnej w tych aspektach zob. np.: J. Urwanowicz, *op. cit.*, s. 541–542; H. Gmiterek, *Wojewoda mazowiecki Jan Podoski i jego testament*, w: *Szlachta polska i jej dziedzictwo*, red. D. Kuźmina et al., Warszawa 2013, s. 139.

w sprawie deklarowanej w listopadzie pod Lublinem przez kilka ziem województwa chorągwi kozackiej 126 koni, siły konfederacji gołąbskiej nie doczekały się z Mazowsza na wzmocnienie. Tym samym potwierdza się teza Józefa A. Gierowskiego, „że do końca XVII w. sejmik generalny w zakresie organizowania wojska spełniał swą rolę organu zwierzchniego nad sejmikami ziemskimi równoważąc i ujednolicając ich wysiłki, mimo trudności wywołanych skłonnościami decentralistycznymi”¹¹¹.

Wyżej wykazano, że efektywność zaciągów sejmikowych województwa mazowieckiego wyróżniała je na tle innych sił samorządów lokalnych z lat 1671–1673. Dzięki temu pozytywnie możemy ocenić zaangażowanie szlachty mazowieckiej na rzecz obronności państwa w dobie panowania Michała Korybuta, podobnie zresztą jak pozytywnie analogiczne postawy oceniła Jolanta Choińska-Mika dla epoki Wazów¹¹². Oczywiście teza ta wynika jedynie z analizy problemu wojsk sejmikowych, rozpatrywanego na tle systemu dotacji wojska państwowego przez samorządy lokalne – ale nie należy zapominać, że były to najbardziej newralgiczne kwestie związane z obronnością państwa w latach 1671–1673, dlatego opinia ta jest uzasadniona.

Niewątpliwie niniejsze rozważania stanowią przyczynek do dalszych badań w aspekcie organizacji mazowieckich wojsk sejmikowych – również pominiętych wyżej zaciągów quasi-policyjnych, czyli wojsk tzw. obrony domowej¹¹³. Z punktu widzenia problemu zaciągów sejmikowych województwa mazowieckiego w dobie Michała Korybuta istotne wydaje się omówienie, jak szlachta mazowiecka na swych zjazdach reagowała na kwestię organizacji wyprawy pospolitego ruszenia w latach 1674–1675¹¹⁴ oraz jak wywiązała się z ostatnich planowanych centralnie w XVII w. zaciągów sejmikowych – wyprawy pieszej dymowej w 1676 r.¹¹⁵ Dzięki temu uży-

¹¹¹ J.A. Gierowski, *op. cit.*, s. 147.

¹¹² J. Choińska-Mika, *Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów*, Warszawa 1998, s. 120. Wypada tu nie zgodzić z Jerzym Urwanowiczem (*op. cit.*, s. 543–544), że szlachta mazowiecka w trakcie panowania króla Michała była nieaktywna politycznie. Brak jednoznacznego opowiedzenia się po którejś ze stron konfliktu nie oznacza braku aktywności publicznej, tej dowodzi bowiem sama sprawa organizacji zaciągów wojskowych.

¹¹³ W omawianym okresie takie siły chcieli zaciągnąć Liwianie. Udaając się pod Gołąb, podjęli uchwały podatkowe, by zorganizować siły zdolne do obrony swojej ziemi przed wszelkimi aktami bandytyzmu, czy to ze strony wojsk pruskich, skierowanych na pomoc królowi Michałowi, czy też „kup swawolnych”. Zob. laudum liwskie, Liw, 24 VIII 1672, BPAU/PAN Kraków, rkps 8322, k. 165v–166v; Z. Hundert, *Szlachta ziemi liwskiej*, s. 25. Możliwość powołania żołnierza sejmikowego albo pospolitego ruszenia na Mazowszu dla zapewnienia bezpieczeństwa wewnętrznego zauważył jeszcze J.A. Gierowski, *op. cit.*, s. 145–146.

¹¹⁴ Syntetycznie w kwestii pospolitego ruszenia w latach 1674–1675 zob.: L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie*, s. 283–291.

¹¹⁵ Oczekiwano wówczas, że z województwa mazowieckiego zaciągniętych zostanie 804 żołnierzy, których dołączy się do trzech regimentów komputowych. Zob. *Podział*

skamy pełny obraz postaw szlachty województwa mazowieckiego wobec zagrożenia Porty Osmańskiej i jej lenników w latach siedemdziesiątych XVII w. Równie ważne wydaje się także zbadanie nieomówionych szerzej zaciągów mazowieckich z początków XVIII w., czyli w okresie, gdy sejniki koronne już po raz ostatni formowały swoje siły zaciężne na potrzeby militarne państwa. W latach 1702–1704 do walki ze Szwedami swoje jednostki wystawiły m.in. ziemia ciechanowska, warszawska różańska czy nurska¹¹⁶. To wszystko ma na celu lepsze poznanie zaangażowania szlachty mazowieckiej w obronę całej Rzeczypospolitej, do czego, miejmy nadzieję, powyższe rozważania w pewnym stopniu się przysłużyły.

BIBLIOGRAFIA (REFERENCES)

Archiwalia i rękopisy

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

Archiwum Publiczne Potockich, sygn. 47, t. 1.

Akta Skarbowo-Wojskowe, dz. 85, sygn. 99; dz. 86, sygn. 61.

Archiwum Zamoyskich, sygn. 3112.

Księgi Grodzkie Różańskie – Relacje, Oblaty, ks. 9, 11.

Metryka Koronna, *Libri Legationum*, sygn. 25; *Sigillata*, sygn. 12.

Zbiór Branickich z Suchej, sygn. 42/56.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Rodziny Pinoccich, sygn. 16.

Archiwum Państwowe w Poznaniu, Akta Braci Czeskich, sygn. 2597d.

Biblioteka Narodowa w Warszawie, rkps 6659.

Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, rkps 8318, 8319, 8322, 8331, 8334, 8335, 8337, 8348, 8350, 8352, 8353.

Biblioteka XX. Czartoryskich w Krakowie, rkps 170.

Tsentrāl'nyj Derzhavnyj Istorychnyj Arkhiv Ukrainy, m. L'viv, f. 17 (grodzkie trembowelskie), op. 1, ks. 142.

Edycje źródłowe

Diariusz kołowania i konfederacji pod Gołębim i Lublinem w 1672 r. wraz z aktem konfederacji, oprac. A. Przyboś, K. Przyboś, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972.

Diariusz sejmu zwyczajnego 1670 roku, oprac. K. Przyboś, M. Ferenc, Kraków 2005.

Komput wojsk koronnych z podziałem chorągwi jazdy zaciągu polskiego na pułki 1673, oprac. Z. Hundert, „Studia z Dziejów Wojskowości” 2013, 2.

i przyłączanie wypraw dymowych z w-dztw i ziem in a. 1676 vigore sejmu coronationis do regimentów w służbie kwarciarnej zostających pieszych postanowiony, w: *Przyczynki do wojny 1676 r.*, oprac. J. Woliński, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1930, 2, 1, s. 151; *Konstytucje sejmu 1676 r.*, w: VL, t. 5, s. 169–170; J. Wimmer, *Wojsko polskie*, s. 190–193; Z. Hundert, *Wojska zaciągnięte*, s. 85–86.

¹¹⁶ Zob. J.A. Gierowski, *op. cit.*, s. 144, 147; K. Wiśniewski, *Mazowszanie wobec detronizacji Augusta II oraz elekcji Stanisława Leszczyńskiego w 1704 roku*, w: *Szlachta polska i jej dziedzictwo*, s. 244–245. Rok 1717 wyznacza kres istnienia wojsk samorządów lokalnych zaciąganych na potrzeby wojenne państwa. Zob. D. Kupisz, *Wojska powiatowe*, s. 11–12.

Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego, t. 1, cz. 2, oprac. F. Kluczycki, Kraków 1881.
Przyczynki do wojny 1676 r., oprac. J. Woliński, „Przegląd Historyczno-Wojсковy” 1930, 2, 1.
Volumina Legum, t. 5, oprac. J. Ohryzko, Petersburg 1860.
Werdum U., *Dziennik podróży 1670–1672. Dziennik wyprawy polowej 1671*, tłum. z niemieckiego D. Urbonaite, oprac. D. Milewski, Warszawa 2012.

Opracowania

- Borowiak A., *Wojsko powiatowe przed kampanią piławiecką 1648 roku*, w: *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. 2, red. Z. Hundert, Oświęcim 2013.
- Choińska-Mika J., *Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów*, Warszawa 1998.
- Deputaci Trybunału Koronnego 1578–1794. *Spis*, cz. 3: 1661–1700, oprac. L.A. Wierzbicki, Warszawa 2017.
- Doroshenko D., *Pol's'ko-ukraïns'ka vijna 1671 roku (Do istorii get'manuvannya Petra Doroshenka)*, w: *Naykovyj zbirnyk Ukraïns'kogo uniwersytetu v Prazi*, t. 3, Praga 1942.
- Gierowski J.A., *Sejmik generalny Księstwa Mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza*, Wrocław 1948.
- Gmiterek H., *Wojewoda mazowiecki Jan Podoski i jego testament*, w: *Szlachta polska i jej dziedzictwo*, red. D. Kuźmina et al., Warszawa 2013.
- Hundert Z., *Miedzy buławą a tronem. Wojsko koronne w walce stronnictwa malkontentów z ugrupowaniem dworskim w latach 1669–1673*, Oświęcim 2014.
- Hundert Z., *Powiatowe chorągwie kozackie (pancerne) województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1671–1673*, w: *Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, t. 6, red. A. Smoliński, Toruń 2015.
- Hundert Z., *Szlachta ziemi liwskiej wobec wojska koronnego w latach 1667–1673 w świetle akt sejmikowych*, „*Studia Mazowieckie*” 2017, 12 (26), 2.
- Hundert Z., *Władysławów Denhoffów dwóch*, „*Przegląd Historyczny*” 2016, 107, 2.
- Hundert Z., *Wojska zaciągnięte przez samorząd lokalny ziemi warszawskiej w latach 1671–1673/ Armed Forces Raised by the Local Government of the Warsaw Land in the Years 1671–73*, „*Almanach Warszawy*” 2015, 9.
- Hundert Z., *Wykaz repartycji jednostek wojska koronnego, zgodnie z podziałem komisji lwowskiej w 1679 roku*, „*Przegląd Historyczno-Wojсковy*” 2016, 17 (58), 2–3 (256–257).
- Hundert Z., *Zaciężne wojsko powiatowe sejmiku wiszeńskiego województwa ruskiego w latach 1671–1673 oraz jego rola w działaniach wojskowych i politycznych Jana Sobieskiego*, „*Przegląd Historyczny*” 2017, 108, 4.
- Jaworski M., *Kampania ukraińska Jana Sobieskiego 1671*, „*Studia i Materiały do Historii Wojskowości*” 1965, 9, 1.
- Kaniewski J., *Sejmiki koronne wobec problemów wewnętrznych za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego (1669–1673)*, Katowice 2014.
- Keckowa A., *Oborski Marcin*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 23, 1978.
- Kroll P., *Stosunki polsko-kozackie w przeddzień najazdu tureckiego (1670–1672)*, w: *Marszałek i hetman koronny Jan Sobieski i jego czasy (1665–1674)*, red. D. Milewski, Warszawa 2014.
- Kupisz D., *Chorągwie powiatowe ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku*, „*Rocznik Chełmski*” 2006, 10.
- Kupisz D., *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*, Lublin 2008.
- Kupisz D., *Wojsko powiatowe województwa wołyńskiego w XVII wieku*, „*Naukovyj visnyk Volyns'kogo natsional'nogo uniwersytetu imeni Lesi Ukraïnki*” 2009, 22.
- Matyasik J., *Obóz polityczny króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Warszawa 2011.
- Nagielski M., *Opinia szlachecka o gwardii królewskiej w latach 1632–1668*, „*Kwartalnik Historyczny*” 1985, 92, 3.

- Pieńkowski M.A., *Sejmiki mazowieckie wobec urzędów oraz działalności polityczno-wojskowej hetmana i marszałka koronnego Jana Sobieskiego w latach 1665–1674*, w: *Marszałek i hetman koronny Jan Sobieski i jego czasy (1665–1674)*, red. D. Milewski, Warszawa 2014.
- Przyboś A., *Konfederacja gołąbska*, Tarnopol 1936.
- Przyboś K., *Wstęp*, w: *Diariusz sejmu zwyczajnego 1670 roku*, oprac. K. Przyboś, M. Ferenc, Kraków 2005.
- Smolij V., Stepankov V., *Petro Doroshenko: polityczny portret*, Kyiv 2011.
- Sokalski M., *Miedzy królewskim majestatem a szlachecką wolnością. Postawy polityczne szlachty małopolskiej w czasach Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Kraków 2002.
- Staręgowski B., *Oficer wojsk formacji zbrojnych samorządu ziemskiego – na przykładzie Samuela z Pękostawia Regowskiego, podczaszego chełmskiego*, „*Rocznik Chełmski*” 2017, 21.
- Staręgowski B., *W służbie województwom wielkopolskim i Rzeczypospolitej. Okoliczności sformowania i działalności pułku Bogusława Leszczyńskiego w latach 1648–1649*, „*Res Historica*” 2017, 44.
- Urwanowicz J., *Polityczna aktywność szlachty mazowieckiej w latach 1669–1793*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 2: *Lata 1527–1794*, red. J. Tyszkiewicz, Pułtusk 2015.
- Wagner M., *Podolski Mikołaj Kazimierz*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 27, 1982.
- Wagner M., *Sejmik ziemi liwskiej w dobie Jana III Sobieskiego (1674–1696). Zarys problematyki*, w: *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013.
- Wagner M., *Słownik biograficzny oficerów polskich drugiej połowy XVII wieku*, t. 1–3, Oświęcim 2013–2017.
- Wagner M., *Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676*, t. 1, Zabrze 2009.
- Wagner M., *Zapomniany bohater bitwy wiedeńskiej. Zygmunt Zbierzchowski (około 1635–1691) – porucznik husarski*, w: *Do szarży marsz, marsz...* *Studia z dziejów kawalerii*, t. 4, red. A. Smoliński, Toruń 2013.
- Wierzbicki L.A., *Marszałkowie i parlamentarzyści. Studia z dziejów sejmu polskiego w XVII wieku*, Warszawa 2014.
- Wierzbicki L.A., *O zgodę w Rzeczypospolitej. Zjazd warszawski i sejm pacyfikacyjny 1673 roku*, Lublin 2005.
- Wierzbicki L.A., *Pospolite ruszenie w Polsce w drugiej połowie XVII wieku. Ostatnie wyprawy z lat 1670–1672*, Lublin 2011.
- Wierzbicki L.A., *Sejmiki relacyjne w Koronie z roku 1673*, w: *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013.
- Wierzbicki L.A., *Zjazd gołąbsko-lubelski (1 października–10 listopad 1672)*, „*Res Historica*” 2005, 20.
- Wimmer J., *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1673–1679*, „*Studia i Materiały do Historii Wojskowości*” 1961, 7, 2.
- Wimmer J., *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa 1965.
- Wiśniewski K., *Mazowszanie wobec detronizacji Augusta II oraz elekcji Stanisława Leszczyńskiego w 1704 roku*, w: *Szlachta polska i jej dziedzictwo*, red. D. Kuźmina et al., Warszawa 2013.
- Zwierzykowski M., *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, Poznań 2010.

ABSTRACT

Between 1671 and 1673 the Mazovian Voivodeship, responding to Sejm's resolutions and royal decrees, raised so called 'sejmiks' troops' to aid the military effort of Polish-Lithuanian Commonwealth. In 1671, Duchy of Mazovia was initially to support Crown

(Polish) army in Ukraine by raising levy en masse [*pospolite ruszenie*] of nobility. By the decision of Voivodeship's General sejmik, supported by sejmiks of all 10 districts of Mazovia, 600 infantry were raised instead, most of which were used to strengthen regular army regiments. In 1672, during the Confederacy of Gołab, most of the Mazovians supported the king by sending levy of nobility. The Warsaw district decided to raised so called *łanowe* troops [name derives from method of recruitment], while the Liwia district sent enlisted troops. During the gatherings in Gołab and Lublin, Mazovian nobles from the districts of Czersk, Warsaw, Wizna, Ciechanów and Różan declared they would raise a banner [company] of *pancerni* cavalry, with 126 horses, to support the Confederacy of Gołab. That unit was never created, however. In 1673 Mazovian Voivodeship was due to again raise sejmiks' troops, this time as *dymowe* infantry [based on number of chimney smokes/*dymy*, which means number of houses]. This led to creation of an infantry regiment under the command of Jan Linkhauz and at least three 100-horses strong *pancerni* banners – we know that two of these were present during the battle of Khotyn [Chocim] in 1673. Taking under consideration the economic situation of Mazovia, their effort in raising sejmiks' troops in period of 1671–1673 was substantial and should be highly praised.

Key words: district troops, *dymowe* troops, Mazovian Voivodeship, Michał Korybut Wiśniowiecki, Crown army, Jan Sobieski's military patronage

NOTA O AUTORZE

Zbigniew Hundert – ur. w 1986 r. w Warszawie, doktor nauk humanistycznych w zakresie historii (2014). Adiunkt w Ośrodku Badań Historycznych Zamku Królewskiego w Warszawie. Autor dwóch monografii książkowych i licznych artykułów. Związany z warszawskim ośrodkiem historyków epoki nowożytnej. Zajmuje się historią polityczną, wojskową oraz ekonomiczną Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII w. E-mail: zb.hundert@gmail.com